



TC

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**KUMUK TÜRKÇESİNDE HAYVAN VE HAYVANCILIKLA İLGİLİ
SÖZ VARLIĞI**

HAZIRLAYAN
Fatma HOŞCA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

2017
ARDAHAN



TC

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**KUMUK TÜRKÇESİNDE HAYVAN VE HAYVANCILIKLA İLGİLİ
SÖZ VARLIĞI**

HAZIRLAYAN

Fatma HOŞCA

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Abdullah ELCAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

2017

ARDAHAN

KABUL VE ONAY

Fatma HOŞCA tarafından hazırlanan "Kornuk Türkçesinde Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili Söz Varlığı" başlıklı bu çalışmaya 05.06.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jüriimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı
Prof. Dr. Cevat KAYA

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ELÇAN

Jüri Üyesi
Prof. Dr. Çetin PEKACAK

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum. 05.06.2017

Yrd. Doç. Dr. Zafar AYKANAT
Enstitü Başkanı

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yaptığımı, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.


Fatma HIOŞCA

05.06.2017

ÖN SÖZ

Dil, bir milletin hayat tarzını yansıtan kelimeler aracılığıyla kültürü gelecek nesillere aktarmaktadır. Bir milletin dilinden o milletin hayat tecrübesi, düşüncesi ve hayat tarzı ortaya çıkarılmaktadır. Türklerin yazılı kaynaklarla tespit edebildiğimiz ilk döneminden itibaren hayvancılıkla uğraştığı bilinmektedir. Türklerin hayvanlarla olan ilişkisi yalnızca hayvanları beslemek, etinden sütünden yararlanmakla sınırlı değildir. Hayvan, Türk kültürünün çeşitli dönemlerinde kutsallık, devlet sembolü, şehirlere isim olma gibi birçok alanda yer edinmiştir. Eski Türklerde yıllara hayvan adları verilmiştir. Hayvan adları atasözü ve deyimlerimizde sıklıkla kullanılmaktadır.

Eski Türklerde hayvan adlarının kişilere ad olarak verilmesi çok rağbet edilen ad verme geleneklerinden biriydi. Çocukların güçlü ve cesur olması temennisi ile Arslan, Kılıçarslan, Bars, Börü vb. adlar verilmiştir. Çocuğu kötü ruhlardan korumak amacıyla ve doğan çocuğun değersiz, ana baba tarafından sevilmediğini ölümünün onları üzmeceğini göstermek amacıyla köpek, it, barak gibi bazı hayvan isimleri verilmiştir. Güzel kız çocuklarına Ceylan, Kuğu, Maral gibi adlar verilmiştir.

Çalışmamızda Kumuk Türklerinin hayvan ve hayvancılıkla ilgili söz varlığı Kumuk Türkçesinin edebi sözlüğü esas alınarak tespit edilmiştir. Tespit edilen adlar insan hayatındaki yerleri dikkate alınarak tasnif edilmiştir. Söz konusu adların etimolojileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak incelenmiş, benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmiştir.

Tez konusunun tespitinden itibaren karşılaştığım güçlükleri aşmamda yardım ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Abdullah ELCAN'a, tezime sunduğu değerli katkılardan dolayı Prof. Dr. Çetin Pekacar'a, tez konusunun tespitinde yol gösteren Yrd. Doç. Dr. Nurgül Moldalieva'ya, gerek lisans gerek yüksek lisans eğitimim boyunca her zaman destek olan değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Mayrambek Orozobayev'e ve Yrd. Doç. Dr. Chinara Sasykulova'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Fatma HOŞCA

ARDAHAN 2017

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
GİRİŞ.....	1
ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI.....	1
ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE İNCELEME YOLU	1
TÜRKİYE’DE KUMUKÇA ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	2
KUMUK TÜRKLERİ’NİN TARİHİ	7
KUMUK ADI	7
KUMUKLARIN COĞRAFYASI.....	8
KUMUK TÜRKÇESİ.....	8
1. BÖLÜM.....	10
1. HAYVAN ADLARI.....	10
1.1. EVCİL HAYVANLAR	10
1.2. YÜK VE BİNEK HAYVANLARI	19
1.3. BALIKLAR	25
1.4. KUŞLAR	28
1.5. YABAN HAYVANLARI	42
1.6. SÜRÜNGENLER.....	54
1.7. HAŞERAT	56
2. BÖLÜM.....	64
2. HAYVANCILIKLA İLGİLİ TERİMLER	64
2.1. ORGAN ADLARI	64
2.2. YAŞAM ALANLARI	68
2.3. MESLEK ADLARI	71
2.4. YANSIMA SÖZCÜKLER	75
2.5. HAYVANCILIKLA İLGİLİ DİĞER SÖZCÜKLER	78
DİZİN.....	85
SONUÇ	93
KAYNAKÇA.....	98
ÖZGEÇMİŞ	103

ÖZET

KUMUK TÜRKÇESİNDE HAYVAN ve HAYVANCILIKLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Bu çalışmada Kumuk Türkçesinde hayvan ve hayvancılıkla ilgili söz varlığı Kumuk Türkçesinin edebî sözlüğü esas alınarak tespit edilmiştir. Çalışmada yalnızca hayvan adları değil hayvancılıkla ilgili terimler ve yansımaları sözcüklerde incelenmiştir. Söz konusu adlar biyolojik sınıflandırmadan farklı olarak, insan hayatındaki yerleri dikkate alınarak; evcil hayvanlar, yük ve binek hayvanları, balıklar, kuşlar, sürüngenler, haşerat, yaban hayvanları vb. şekilde tasnif edilmiştir. Ayrıca hayvan adlarının etimolojileri bulunmaya çalışılmış ve Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak incelenmiş benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda ikiyüz altmış maddeden oluşan Kumuk Türkçesi hayvan ve hayvancılıkla ilgili söz varlığının listesi yapılmıştır.

Hayvan ve hayvancılıkla ilgili bazı adların etimolojileri tespit edilemediğinden verilmemiştir. Yapılan çalışma sırasında birçok eksik ve yanlışlığın olabileceğinin farkındayız. Özellikle sözcüklerin kökeniyle ilgili az da olsa bazı kişisel kanaatlerimizin yer aldığı bölümler bulunmaktadır. Bununla birlikte sözcüklerin kökeniyle ilgili olarak kaynaklara dayanan tutarlı ve kabul edilebilir açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır.

Kumuk Türkçesinde hayvan ve hayvancılıkla ilgili söz varlığının tespit edilmesi ve incelenmesi sonucunda ortaya çıkan çalışmadan araştırmacıların ve konuya ilgi duyanların yararlanacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Kumuk Türkçesi, Hayvan Adları, Söz Varlığı.*

ABSTRACT

WORDS RELATED TO ANIMALS AND FARMING IN KUMYK LANGUAGE

In this study examined Kumyk Language related to animal and animal husbandry was determined based on Kumyk Turkish Literary Dictionary. Our work has been studied not only in animal names but in terms related to animal husbandry. Unlike the biological classification, the names are taken into consideration in their human life; These include words classified as, pets, cargo and passenger animals, fishes, birds, reptiles, insects, pest, wild animals. In addition, attempts were made to find the etymology of animal names, examined in comparison with Turkey Turkish and Kumyk Turkish. As a result of the study, a list of Kumyk Turkish animals and animal husbandry that are composed of two hundred fifty-nine items was made.

Since the etymology of some names related to animals and livestock can not be determined, it has not been given. We are aware that there may be many missing and wrong things during the work. In particular, there are sections where we have some personal opinions about the origin of the words. However, consistent and acceptable explanations based on sources have been sought in relation to the origin of the words

It is thought that researchers and those who are interested in the subject will benefit from the work that emerges as a result of the determination and examination of Kumyk Turkish language existence about animal and animal husbandry.

Key Words: *Kumyk Turkish, Animal Names, Lexicology.*

KISALTMALAR

ADEL. An Etymological Dictionary Of Altaic Languages

Arp. Arapça

Alt. Altayca

And. Anadolu Ağzı

Az. Azerbaycan Türkçesi

Bs. Baskı yılı

Bşk. Başkurt Türkçesi

CC. Codex Cumanicus

Çev. Çeviren

Çin. Çince

Çuv. Çuvaş Türkçesi

DLT. Dîvân-ü Lugati't-Türk

DS. Derleme Sözlüğü

Far. Farsça

Gag. Gagavuz Türkçesi

Geç f. Geçen Fiil

Hk. Hakkında

Hak. Hakas Türkçesi

HDFS. Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü

Hlk. Halk ağzı

Jap. Japonca

Kar. Karahanlı Türkçesi

Kaz. Kazak Türkçesi

Kblk. Karaçay-Balkar Türkçesi

Kırg. Kırgız Türkçesi

Kor. Korece

Kum. Kumuk Türkçesi

Kkp. Karakalpak Türkçesi

Mong. Moğolca

Nog. Nogay Türkçesi

Özb. Özbek Türkçesi

Sogd. Soğutça

Tat. Tatar Türkçesi

TDK. Türk Dil Kurumu

TT. Türkiye Türkçesi

Trkm. Türkmen Türkçesi

Tuv. Tuva Türkçesi

Tung. Tunguzca

Vb. Ve benzeri

Vd. ve diğerleri

Vt. Veteriner Hekimleri Sözlüğü

GİRİŞ

Kumuklar Özerk Dağıstan Cumhuriyeti'nde, Özerk Çeçen-İnguş ve Özerk Kuzey Osetya bölgelerinde küçük topluluklar biçiminde yaşamaktadırlar. Türkiye'de Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Çorum, Denizli, Sivas, Tokat ve Yozgatda Kumuk köyleri bulunmaktadır. Kumuklar sayıca az olmalarına rağmen geniş bir alana yayılmışlardır. Uzun süre bir birlik oluşturamamışlardır. 13. yy'da Cengiz Han döneminde Büyük ve Küçükorda birlikleri içinde yer almışlardır. Daha sonraları bir bölümü Rus bir bölümü Çin egemenliğine girmiştir. Kumuklar Azerbaycan Türklerinden sonra Kafkaslardaki en kalabalık Türk topluluğudur.

Kumuk Türklerinin tarihî durumları ve kökenleri hakkında pek çok fikir ileri sürülmüştür. Sovyet antropologları Kumuk Türklerinin bazı Kafkas kavimlerinin Türkleşmesi sonucu ortaya çıktığını savunmaktadırlar. Kumukların dil, edebiyat, din, yaşayış tarzı örf ve adetleri ele alındığında Türk kavmi olduğu açıktır.

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Çalışmanın konusu Kumuk Türkçesinin edebî sözlüğünde geçen hayvan adları ve hayvancılıkla ilgili söz varlığıdır. Bu konu Türk dil ve lehçeleri ile ilgili bugüne kadar yapılan dilsel araştırmalar çerçevesinde henüz ele alınmamıştır. “Kumuk Türkçesinde Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili Söz Varlığı” adlı çalışma ile Kumuk Türkçesi için bu eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın Kapsamı ve İnceleme Yolu

Çalışmada ele alınan dilsel malzeme Çetin Pekacar tarafından hazırlanan Kumuk Türkçesi sözlüğünde bulunan hayvan ve hayvancılıkla ilgili kelimelerden ibarettir. Derlenen malzeme biyolojik sınıflandırmadan farklı olarak insan hayatındaki yerleri dikkate alınarak evcil hayvanlar, yük ve binek hayvanları, balıklar, kuşlar, yaban hayvanları, sürüngenler, haşerat, şeklinde tasnif edilmiştir. Hayvancılıkla ilgili terimler anlamları ve işlevleri göz önünde bulundurularak organ adları, yaşam alanları ile ilgili adlar, meslek adları, yansımali sözcükler ve hayvancılıkla ilgili diğer sözcükler şeklinde tasnif edilmiştir. Söz konusu sözcükler yapı, anlam ve köken bilgisi bakımından

değerlendirilmeye çalışılmış ve ayrıca Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak incelenip benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonunda ikiyüz altmış maddeden oluşan Kumuk Türkçesi hayvan ve hayvancılıkla ilgili söz varlığının listesi yapılmıştır. Ayrıca Kumuk Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki ses denklikleri sonuç bölümünde gösterilmiştir.

Türkiye’de Kumukça Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kitaplar

Çetin Pekacar, *Kumuk Türkleri Edebiyatı*, Türk Dünyası El Kitabı, c. 4, s. 319-340, 1998.

Çetin Pekacar, *Kumuk Edebiyatı*, Türkiye Dışındaki Türkler Antolojisi, Türkiye, Kültür Bakanlığı, 2002.

Çetin Pekacar, *Kumuk Türkleri (Masallar)*, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi, c.5. 674-701, Türkiye, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları,2002.

Çetin Pekacar, *Kumuklarda Nevruz*, Türk Dünyası Ansiklopedisi, Türkiye, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları 2004.

Çetin Pekacar, *Kumuk Türklerinin Atasözleri*, İnceleme, Metin, Dizinler, Ankara, 2006.

Erol Öztürk, *Kumuk Şair Şeyit Hanum Alişeva’dan Seçme Şiirler*, Dizgi Ofset, Konya, 2006.

Hakan Akca, *Kumuk Türkleri Edebiyat Metinleri*, Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi, c.8, Kumuk Edebiyatı, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2007.

Çetin Pekacar, *Kumuk Türkçesi*, Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri s. 939-1008, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

Aziz Merhan, *Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2008.

Erol Öztürk, *Kumuk Halk Şairi Yırçı Kazak*, Akçağ Yayınları 2008.

Makaleler

Nuri Yüce, *Kumuk Türkçesi İle Tahir İle Zühre*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1992. Bu çalışmada Tahir ile Zühre Hikayesinin Kumuk Türkçesi ile yayımlanmış Tahir ile Zühre hikayesi özetlenmiştir.

Ufuk Tavkul, *Kumukça ile Karaçayca Arasındaki Başlıca Farklar*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1994.

İsmail Doğan, *Kumuk Balkar Lehçeleri Sözlüğünün Bir Tahlili*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1994. Yazıda Gyula Nemeth tarafından hazırlanan Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğünün Türkçe çevirisindeki bazı eksiklikler üzerinde durulmuştur.

Erol Öztürk, *Kumuk Şair Şeyit Alişeva Yolda Yır*, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 1996. Makalede Şeyit Alişeva'nın Yolda Yır adlı şiiri Türkiye Türkçesine aktarılmış ve şiirdeki dizilerle ilgili olayların kronolojik sırası verilmiştir.

Erol Öztürk, *Türkiye Kumuklarının Nazım Örnekleri*, Bilig, 1996.

Çetin Pekacar, *Kumuk Türkleri*, Yeni Türkiye-Türk Dünyası Özel Sayısı, 6 (2062-2066), 1997.

Zeki Kaymaz, *Kumuk Türkçesinde İsim Hal Ekleri*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, s. 3, 1999.

Çetin Pekacar, *Kumuk Türkçesinde Fiil*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1999. Bu çalışmada türemiş fiiller için söz konusu olan isimden fiil, fiil çekimi ve fiil çekiminde kişi ekleri, sıfat fiiller, zarf fiiller ve yardımcı fiiller ele alınmıştır.

Çetin Pekacar, *Kumuk Türklerinin Ansiklopedik Alimi Eğitimci Yazar ve Şair Abusupyan Akayev*, Türk Dünyası Dil Edebiyat Dergisi, 2000, s. 9. Yazıda Abusupyan Akayev'in hayatı ve faaliyetleri, sanatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve şiirlerinden örnekler Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ile birlikte verilmiştir.

Osman Uyanık, *Kumuk Ağızlarının Yeni Bir Tasnifi*, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2002, s. 12. Bu çalışma sonucunda Kumuk ağızlarının üç gruptan oluştuğu kanaati yaygınlık kazanmıştır.

Osman Uyanık, *Kumuk Ağzlarında Uzun Kelimeler ve Ana Türkçedeki Bazı Uzun Ünlülerin Kumuk Ağzlarında Farklı Ünlüye Geçişi*, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları, 2002, s. 11. Bu çalışmada Kumuk Türkçesinde görülen Ana Türkçedeki şeklini değiştiren ünlüler incelenmiştir.

Çetin Pekacar, *Kumuk Türkçesindeki Arapça Alıntı Kelimelerde Son Ses /u/ Meselesi ve Türkçe Arapça İlişkileri*, 2002.

Çetin Pekacar, *Kumuk Türklerinin Bilmeceleri*, Milli Folklor Dergisi, 2003, k1ş/60.

Ufuk Tavkul, *Kumuk Türkleri Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme*, Kırım Dergisi, 2005 s. 50

Çetin Pekacar, *Arapça ve Farsçadan Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları*, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2006 s. 19. Bu çalışmada Kumuk Türkçesine Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerdeki ses olayları, tarihi olaylar dikkate alınarak geçiş yolları ve geçiş dönemleri incelenmiştir.

Hakan Akca, *Kumuk Türkçesi İle Yazılmış Bir Kerbela Mersiyesi; Karübül Bela*, Milli Folklor Dergisi, 69 (28-37), 2006.

Hakan Akca, *Kumuk Türkçesi ve Kumuk Türkçesi İle Yazılmış Arap Harfli Bir Vaaz Kitabı; Gülbağça*, Yeni Türkiye, 80 (Kafkaslar Özel Sayısı), 2006.

Hakan Akca, *Kumuk Türkçesi Atasözleri Hakkında Yapılmış Yeni Bir Çalışma Üzerine*, Gazi Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2007. Yazıda Çetin Pekacar tarafından hazırlanan *Kumuk Türklerinin Atasözleri* adlı eser tanıtılmıştır.

Erol Öztürk, *Kumuk Türkçesi Deyimleri*, AİBÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, 2007.

Neşe Erenoğlu, *Kumuk Türkçesinde Oğuzca Unsurlar*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 2010, Volume 5/1 Winter. Bu çalışmada Kumuk Türkçesindeki Oğuzca Unsurlar söz varlığı, ses ve şekil bilgisi açısından değerlendirilmiştir.

Leyla Gadjieva, *Kumuk Türkçesinde Akrabalık Adları*, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 2012, s.9.

Ercan Alkaya, *Kumuk Türkçesinde Edatlar*, Turkish Studies ,2013, 8/9 yaz. Çalışmada Kumuk Türkçesindeki edatlar, yapısı kullanılışı ve işlevleri örneklerle anlatılmıştır.

Ahmet Gökçegözoğlu, *Zühre-Tahir Hikâyesinin Türkmen ve Kumuk Varyantlarının Epizotlarına Göre İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2015, s.54.Çalışmada Türkmen ve Kumuk varyantları epizotları yönüyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Cemal Saraç, *Kumuk Atasözleri ve Deyimlerinde Sözlü İletişim*, Dergipark Türk Dünyası, 2015 s.16. Çalışmada Kumuk Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde birebir benzer olan atasözleri ele alınmıştır.

Tezler

Çetin Pekacar, *Türkiye Kumukları Ağzı Ses ve Şekil Bilgisi*, Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1986.

Mehmet Zeybek, *Kumuk Halk Türküleri*, Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996. Bu çalışmada Kiril alfabesi ile yazılmış eser transkribe edilip Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Gramer çalışması, fonetik ve morfolojik incelemeler yapılmış aynı zamanda karakteristik kelimelerden oluşan bir sözlük hazırlanmıştır.

Arzu Çiftoğlu, *Kumuk Halk Yırları*, Boğaziçi Üniversitesi, Yüksek Lisans tezi, 1997. Bu çalışma gramer çalışması, Kumukça-Türkçe metin, çeviri sözlük bölümlerinden oluşmaktadır.

Said Begeç, *Kumuk Türkçesi, Metin, dil özellikleri, sözlük*, İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Ahmet Naci Baykoca, *Kumuk Türkçesi Grameri*, Fırat Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Hakan Akca, *Kumuk Türkçesiyle bir Kerbela Mersiyesi Kurubü'l-Bela*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000. Bu çalışmanın giriş bölümünde Kumukların tarihleri ve edebiyatları, Kumuk şairi Şıhammat Kadı'nın hayatı, sanatı, eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ses ve şekil bilgisi bölümlerinde eserin dil bilgisi

özellikleri bulunmaktadır. Gramatikal indeks bölümünde eserdeki bütün kelimeler alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Ayrıca tezin sonuna orjinal metinden ilaveler yapılmıştır.

Osman Uyanık, *Kumuk Ağızları İncelemesi*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002. Bu çalışmada elde edilen metinler yerleşim yerleri dikkate alınarak sıraya konulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde sıraya konulan metinler fonetik açıdan incelenmiştir. İnceleme sonunda Kumuk ağızlarının genel özellikleri maddeler halinde sıralanmış aynı zamanda Kumuk ağızlarının tasnifi yapılmıştır.

Serpil Zengin, *Kumuk Halk Masalları*, Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002. Bu çalışma transkripsiyon, aktarma ve gramer bölümlerinden oluşmaktadır.

Sema Başar, *Kumuk Türkçesinde Fiil*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010. Bu tezde Kumuk Türkçesindeki fiiller, sıfat fiil, zarf fiil ekleri ve bunların fonksiyonları incelenmiştir. Çalışmanın malzemesi Kumukça- Rusça sözlükten derlenmiştir. Sözlükte toplam ikibin doksan beş basit ve türemiş yapıda fiilin olduğu tespit edilmiştir.

İsmail Bülbül, *Başlangıcından Rus Hakimiyetine Kadar Kumuk Türkleri ve Tarku Şamhallığı*, Sakarya Üniversitesi, Doktora tezi, 2011. Tarih alanında yapılan bu çalışmada Kumuk Türklerinin kurduğu Tarku Şamhallığının siyasi tarihi ele alınıp Şamhallığın Kafkas Kavimleri ile ilişkileri, Osmanlı, Rusya ve İran Devletleri ile münasebetleri incelenmiştir.

Şerif Tiryaki, *Bekir Sıtkı Çobanzade'nin Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012. Bu çalışmada Osmanlı Türkçesi yazılmış olan eserin ikinci bölümünden hareketle Kumuk Türkçesinin kelime zenginliği ses ve şekil bilgisi özellikleri üzerinde durulmuştur. Giriş bölümünde Kumuk halkının tarihi, dili, edebiyatı, Bekir Sıtkı Çobanzade'nin hayatı, eserleri ve edebi kişiliği hakkında genel bilgiler yer almaktadır. İnceleme bölümünde numunelerin imla, ses ve şekil bilgisi özellikleri üzerinde durulmuştur.

KUMUK TÜRKLERİ'NİN TARİHİ

Hazar Devletinin yıkılmasından sonra Kumuk Türklerinin kurdukları ilk müstakil teşkilat, 1578'de Sultan But'un kurduğu ve tamamıyla milli bir Kumuk beyliği hüviyetinde olan emirliktir. Bu beyliğin Dağıstan'ın en kuzeyinde yer alması sebebiyle, Kazan ile Astrahan hanlıklarının yıkılmasından sonra daha güneye inme imkânı bulan Ruslarla Kumuklar karşı karşıya gelmiştir. Kumuk Türkleri 1594 yılından itibaren başlayan Rus saldırılarına ve işgal hareketlerine karşı, diğer Müslüman Kafkas kavimleriyle birlikte 19. yy'ın ikinci yarısına kadar mücadele etmişlerdir. Ancak Ruslara karşı sürdürülen mücadelenin son bayraktarı Şeyh Şamil'in 1859'da esir edilmesiyle Dağıstan ve diğer Kafkas bölgeleri hızla Rusların eline geçmeye başlamıştır (Pekacar 2007: 942). Zaten yüzyıllar süren savaşlar Kumukları ve diğer Kafkas kavimlerini bitap düşürmüştür. Böylece Ruslar 1867'ye kadar bütün Kafkasya'yı istila ettiler. Bugünkü Dağıstan'da çoğunluğu sünni Müslüman olan otuz civarında etnik grup yaşamaktadır (Pekacar 2007: 943).

KUMUK ADI

Kumuk adının geçtiği en eski kaynak, Mahmut Kaşgari'nin *Divan-ülügati't-Türk* adlı eseridir. Mahmud Kaşgari, Kumuk kelimesinin karşılığı olarak “*bir zaman yanında bulunduğum beylerden birinin adı*”; Kumuk karşılığı olarak “*At gübresi*”. bilgilerini vermiştir. <kumukla- karşılığında ise *kumukladı at kumukladı*“at pisledi, tersledi” anlamlarını vermiştir. “*Bir kimseyi Kumuk boyuna nispet edersen yine böyle denir, bu, bir adamın adıdır*” bilgilerini vermektedir (Atalay 1991: 377). Bu kelimelerin “at gübresi” ve “atın terslemesi” gibi sözlük manaları bir yana bırakılacak olursa açıkça anlaşılıyor ki Kumuk Türkleri, daha 11. yüzyılda kendi adlarıyla tarih sahnesindedirler (Pekacar 2007: 941). Kıpçak, Kuman, Kumuk kavim adlarının etimolojisi üzerine inceleme yapan A. N. Kononov Kumuk-Kumak kub□kum-a/-ı [<-ay/-iy;]+ -k topluluk ekinden oluştuğunu belirtmektedir (Kononov 526: 6). Ş. A. Bozkurt'un verdiği bilgilere göre Kumuk sözcüğünün kökeni ile ilgili bir diğer görüş Kıpçak yerine kullanılan *Kimaki* sözcüğü olduğudur. Bazı bilim adamları ise Lak yerleşmesi anlamına gelen ‘*Kazıkumuk*’ adıyla ilgili olduğunu savunmaktadırlar. Kimi bilim adamlarına göre kum sözcüğü ile ilgilidir. Eskiden Dağıstan'ın dağlık alanlarında yaşayanlar ‘*Kumuk*’

sözcüğünü ovalık ve bozkırda yaşayanlar için kullanmaktaydılar (Bozkurt 1992: 377). Vambery'e göre Kumuk sözcüğü "*kııldamak, depremek*" anlamındadır ve *kı-* fiilinden türemiştir. Bekir Çobanzâde, kelimenin *kuma* ve *kama* kökünden *-ak* ve *-ık* ekleriyle kamak veya kumak şeklinde türetilmiş olduğunu ve "*kamalı*" anlamını taşıdığını ileri sürmüştür. B. Çobanzade *kamak* ve *kumak* kelimeleri ile birlikte *kuman*, *kuban* ve *kaman* kelimelerini karşılaştırmanın mümkün olabileceğini de kabul etmektedir. Halk arasındaki rivayetlere göre ise kumluk bir bölgeden geldiklerinden bu ad alınmıştır. Hatiboğlu ise Kumuk adının *kuz-muk* şeklinde düşünölebileceğini belirtmiştir (Aksoy 2010: 62)

KUMUKLARIN COĞRAFYASI

Kumuk Türkleri, bugün büyük çoğunluğu (1992 tahminine göre 250.000 kişi) Rusya Federasyonu'na bağılı Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde, geriye kalan kısmı (yaklaşık 50.000 kişi) Çeçen ve Osetya Özerk Cumhuriyetlerinde yaşayan, Azerbaycan Türklerinden sonra Kafkaslardaki en kalabalık Türk topluluğudur. Kumukların bir kısmı, Çarlık Rusyası'nın Kuzey Kafkasya'yı istilasını yıllarında ve bilhassa Şeyh Şamil'in esir düşmesinden sonra Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Bunlar halen Tokat'ın Üç Gözen ve Kuşoturağı, Sivas'ın Yavru köyünde yaşamaktadırlar (Aksoy 2010: 63). Kumuklar kitle halinde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nin Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Buynak, Kayakent ve Kaynat eyaletleri ile Mahaçkale yöresindeki altı köyde ve ayrıca Mahaçkale, Hasavyurt, Buynaksk, İzerbaş ve Derbent şehirlerine yerleşmişlerdir. Dağınık bir halde Grozni ve Kuzey Osetya köylerinde de yaşayan Kumuklar vardır. 1925 yılı sayımına göre Kumukların sayısı 160.000 kişidir. Kumukların Kuzeyde komşuları Nogay Türkleri, Batıda Avarlarla Darginler, güneyde otuz bini aşmayan Tabasasaranlar ve Derbentte yerleşmiş olan Azerbaycan Türkleridir (Aksoy 2010: 64).

KUMUK TÜRKÇESİ

Kumuk yazı geleneğı 19. yy'ın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. 1883'te St. Petersburg'da Muhammed Osmanzade'nin Nogay ve Kumuk şiirleri antolojisi ilk yazın ürünlerine örnek gösterilebilir. Kumuklar önce Arap yazısını

kullanmışlardır. Ama bu yazı Kumukça'nın ses özelliğini gereği gibi yansıtmaz (Bozkurt 1992: 377). Kumukça Dağıstan'ın birbirinden etkilenen altı yazın dilinden biridir. Kumuk Dili üç ağızdan oluşmaktadır: Buynak, Hasavyurt ve Kaytak. Buynak ve Hasavyurt ağız yazı dilini oluşturmaktadır. Bunlar Kaytak ağızından ses, yapı tümce bilgisi ve sözcük dağarcığı bakımlarından ayrılmaktadır. Kumukça'nın söz varlığının kökenini Türkçe sözcükler oluşturmaktadır. Arapça-Farsça sözler yanında son zamanlarda alınmış Rusça ödünç sözcükler de bulunmaktadır. Ayrıca Kafkas dillerinden alınmış sözcüklerde bulunmaktadır (Bozkurt 1992: 378).

1928 yılına kadar Arap alfabesini kullanan Kumuk Türkleri, bu tarihte Latin harfleri esas alınarak hazırlanan yeni bir alfabe kabul ettiler. 1938'de ise diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kiril esaslı bir alfabe kabul ettirildi. Halen kullanılmakta olan bu alfabe, Kiril esaslı alfabeler içerisinde en kullanışsız ve karmaşık olanlardandır. Bu konuda örnek vermek gerekirse /IO/ küçük yap sesi kelime ve hece sonunda hem /yu/ hem de /yü/ ses grubunu temsil etmektedir. İçerisinde kalın /k/ veya /g/ ünsüzleri bulunmayan IO3: yüz gibi sözcüklerde, bu yüzden okuma güçlükleri yaşanmaktadır. Üstelik aynı /IO/ harfi, ince sıradan kelimelerde /ü/ ünlüsünü karşılamak için de kullanılıyor. Benzer durum /Ë/ sesi içinde geçerlidir (Pekacar 2007: 944).

1. BÖLÜM

1. HAYVAN ADLARI

Bu bölümde Kumuk Türkçesindeki hayvan adları biyolojik sınıflandırmadan farklı olarak, insan hayatındaki yerleri dikkate alınarak tasnif edilmiş, kökenleri bulunmaya çalışılmış ve aynı zamanda Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

1.1. EVCİL HAYVANLAR

buğa

Kum. “boğa, iri, güçlü, iri kıyım” (Pekacar 2011: 82), **TT.** *boğa* “damızlık erkek sığır” (TS 2009: 292).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılmaktadır. Eski Türkçe *buka*, Orta Türkçe *buga*, Çağatay Türkçesi *buğa/buka* olarak geçmektedir (Besli 2010: 217). S. G. Clauson bazı fonetik değişimler üzerinde durmaktadır; b>p, k>ğ ve sadece Osmanlı sahasında *boğa* ve *buğa* şekillerinin görüldüğünü belirtmiştir (Clauson 1972: 312). S. Nişanyan’a göre *boğa>buka* Hint Avrupa dillerinde *bhugo* “çift toynaklı hayvanların erkeği” dan gelmiştir (Nişanyan 2007: 70). T. Gülensoy bu görüşe katılmaz “bozkır kültürünün temsilcisi olan Türklerin sığır’ın erkeğine ad bulmak için Hint-Avrupa dillerine başvurması düşünülemez”(Gülensoy 2007: 151).

buwaz/buwazlıq

Kum. “gebe evcil hayvan”(Pekacar 2011: 84-85), **TT.** *buzalacı* “gebe inek, manda, gebe hayvan” (DS 2009: 810).

Eski Türkçe *bogar* “gebe hayvan” anlamında kullanılmaktadır. Mong: *bogo/b[a]wān/bawa/bual/bogol/bogul/bürz* Türkçe *bogár* “gebe hayvan” (ADEL 2003: 367) anlamında kullanılmaktadır. Kumuk Türkçesinde ilk Türkçe/r/sesi/z/sesine değişmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında *buzalacı* [*bıgaz, bızağılı, bızılacı, bızlacı,*

boğaz, buzalaçı, buzulacı] gibi şekilleri bulunmaktadır (DS 2009: 810). Damızlık dişi hayvan anlamındaki *buwaz+lıq* isimden isim yapma ekiyle oluşmuştur.

buzaw

Kum. “dana, buzağı” (Pekacar 2011: 85), **TT.** *buzağı* “yeni doğmuş, ana sütüyle beslenen sığır yavrusu” (TS 2009: 332).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılmaktadır. Eski Türkçede *buzağı* şeklinde geçmektedir. Orta Türkçede *buzāğı* olarak geçmektedir. Eski Kıpçakçada *buzāğı*, *buzawu* biçimi kullanılmaktadır. Buzağı *buza-* *buz-* böğürmek kökünden *-ğı*, *-ği* ekiyle türetilmiş bir türevdir (Eren 1995: 65). S. G. Clauson’a göre *buza: gu* şeklinde oluşmuş çok eski bir sözcüktür (Clauson 1972: 391). S. Nişanyan *bozağı/buzağı* Moğolca *biragu* “iki yaşında sığır yavrusu” İran dilleri ile ilişkilendirmiştir. Farsça *buzak* “küçük, erkek keçi”, *buze* “teke”, *bhugo* “çeşitli hayvanların erkeği” (Nişanyan 2007: 78) anlamında kullanılmaktadır. T. Gülensoy bu görüşe katılmaz, ona göre *buzağı* Türkçe-Moğolca ortak kelimedir (Gülensoy 2007: 187). *Buza-gu* şeklinin görünen yapısı “bu yapının benzerleri: *buqa-gu* “paranga; zincirler”, *bosa-ga* “eşik” vb. kelimenin etimolojisini Türkçe olarak değerlendirmemize olanak tanır. E. Besli şunları aktarır: W. Bang kelimeyi *buzla-/bozla-* “böğürmek, bağırma (hayvanlar için)” fiiliyle ilişkilendirmiştir. E. W. Sevortyan birçok evcil hayvanın bağırıldığını, böğürdüğünü ve de bu niteliğin “*buzağının*” anlamı için ayırt edici olabileceğini fark ettikten sonra *buzaguşeklini*, Türk lehçelerinde kullanılan *buza-* “doğurmak” fiilinden gelen, sonuç bildiren isim olarak görmek gerektiğini ileri sürmüştür (Besli 2004: 40).

çebiç

Kum. “bir yaşındaki keçi” (Pekacar 2011: 100), **TT.** *çebiç* “bir yaşında keçi yavrusu” (TS 2009: 405).

DLT’de *çepiş* olarak geçmektedir (Atalay 1991: 141). Orta Türkçede *çepiş* “altı aylık keçi yavrusu”, Eski Kıpçak Türkçesinde *çepiş* olarak kullanılmaktadır (Eren 1999: 85). Bu verilere göre Türkçede *çepiş’in* sonundaki *ş-* sesi *ç-*’ye değişmiştir. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Latince *caper’in* “keçi” sözcüğüyle bağdaştırılması

güçtür. Farsça *çapış/çapuş*“a yearling kid” Türk lehçelerinde geçmektedir. (Eren 1999: 85). Clauson kökeni hakkında fikir ileri sürmemiş, Şçerbak’ın Farsça *çapış/çapuş* ile ilişkilendirdiğini ve bunun doğru olabileceğini ifade etmiştir (Clauson 1972: 339).

damka

Kum.“küçük ev köpeği, avlu köpeği” (Pekacar 2011: 110).

Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunmamaktadır. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

eçki

Kum.“keçi” (Pekacar 2011: 117), **TT.** “keçi” (TS 1992: 828).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren *äçkü* (Caferoğlu 2011: 68) şeklinde kullanılmaktadır. Orta Türkçede *eçkü* biçimi kullanılmaktadır. Eski Kıpçak Türkçe’sinde *eçki* (Eren 1999: 255) şeklinde geçmektedir. S.G. Clauson’a göre *keçi* Oğuzca’da bozulmuş bir biçimdir (Clauson 1972: 24). H. Eren *keçi* ve *eçkü* arasındaki bağ sorunun karışık olduğunu ifade etmiş ve şunları aktarmıştır; Şçerbak, Bazin ve Ligeti’ye göre *keçi* biçimi *eçki’nin* göçüşmeli halidir. G. Németh’e Türkçedeki biçimikeçiyi çağırarak için kullanılan *keç keç* kökünden geldiğini Çağdaş Türk Lehçelerinde keçileri çağırarak için *çiçi, çik çik çige çige* gibi bir takım sözcükler kullanıldığını ifade etmiştir. Ona göre *eçki* biçimi de keçileri çağırarak için kullanılan sözcükten gelir. İ. Eyyuboğlu’na göre *keçi* “geçmek, aşmak, kaçmak” anlamlarını içeren *keç-keç-i/keçi* (Eyyuboğlu 1988: 394). *Keçi/eçki* değişimini *çk/kç* seslerinin göçüşmesi ile açıklayabiliriz.

eger

Kum.“tazı, av köpeği” (Pekacar 2011: 117), **TT.** “tazı” (Çilehane, Reşadiye), (DS 2009: 1672)

Tarihi Türk Lehçelerinde geçmemektedir. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Bize göre Eski Türkçe *eyernek/ërmek* “takip etmek, izinden gitmek, aramak” (Yavuzarslan 2010: 4) fiili ile ilişkili olabilir.

erkeç

Kum. “bir yaşındaki teke” (Pekacar 2011: 122), **TT.** *erkeç* “iğdiş edilmiş, üç yaşından büyük erkek keçi” (TS 2009: 465).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren *ärkäç* “koç, genç teke, üç yaşında keçi” (Caferoğlu 2011: 74) anlamlarında kullanılmaktadır. Orta Türkçede *erkeç* “erkek keçi” olarak geçmektedir. Eski Kıpçakça *erkeç* veya *irkeç* “enenmiş keçi veya koç” olarak geçmektedir (Eren 1999: 137). “Koç” anlamındaki *irk* veya *irik* adından geldiği anlaşıyor: *irk+-(e)ç* küçültme ekidir. Orta Türkçede “dört yaşına girmek üzere bulunan koyuna” *irk* adı verilmekteydi (Eren 1999: 137-138).

gamiş

Kum. “karasığır, su sığırı, manda” (Németh 1990: 21), **TT.** *Kömüş* “manda” (DS 2009: 2692).

Karaçay-Malkar Türkçesine *gammeş/gemmeş* (Tavkul 2000: 199-200) “manda” anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında *kömüş* “manda”, *kömüş ineği* “dişi manda”, *kömüş öküz* “erkek manda”, *kömüş malağı* “manda yavrusu” (DS 2009: 2692) anlamlarında kullanılmaktadır. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

gidiw

Kum. “keçi yavrusu” (Pekacar 2011: 137).

/w/ işlek olmayan tek şekilli bir ektir. Küçültme ve sevgi ifade eden isimler yapar. Hayvan isimlerinde yalnızca *gidiw/baliw* adlarında geçmektedir (Pekacar 2007: 964). *Gidiw* adının kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında geçmemektedir.

göbenit

Kum.“avlu köpeği” (Pekacar 2011: 138).

Moğolca *kögönö* “hayvanları bağlama yeri, avlu” (Rajki 2006:) anlamında kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde *kögön*“uzun urgandan ve ona bağlanan küçük iplerden ibaret olan koyun bağlanacak yer” (Yudahin 1988: 497) anlamında kullanılmaktadır. Bize göre *kögönö* “avlu” ve *göben+it* “avlu köpeği, avluyu bekleyen köpek” şeklinde oluşmuş olabilir.

inek

Kum.“inek” (Pekacar 2011: 164), **TT.** *inek* “dişi sığır” (TS 2009: 968).

Köktürkçeden itibaren *iñek* (Ergin 2011: 128) görülmektedir. DLT’de *ingek* (Atalay 1991: 231) olarak geçmektedir. Eski Kıpçakçada *inek* (Eren 1999: 191) olarak geçmektedir. S.G. Clauson *in+gek* eki ile türetilmiş olabileceği görüşündedir (Clauson 1972: 184).

irk

Kum.“iğdiş edilmiş damızlık koyun” (Pekacar 2011: 166), **TT.** *irk* “dört yaşına girmek üzere olan koyun” (VT 2017: 996).

İrk sözcüğü Uygur Türkçesinden itibaren görülmektedir(Caferoğlu 2011: 97). Eski Kıpçak Türkçesinde *örgeç* “erkek, enenmiş koç”, *örük* “iğdiş edilmiş koç” anlamlarında kullanılmaktadır (Alagöz 2011: 156). Türkiye Türkçesi ağızlarına *ergeç* “üç ya da dört yaşlarında olan enenmiş erkek keçi” (DS 2009: 1773) anlamındadır. Sevortyan’a göre Moğolcadaki *irke* “dört yaşındaki koyun, olgunlaşmış veya iğdiş edilmiş koyun” *-ir* köküne *k-* yapım ekinin eklenmesi ile yapılmış olabilir (Sevortyan 1974: 378).

it

Kum. “köpek” (Pekacar 2011: 168), **TT.** *it* “köpek” (TS 2009: 1000).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılmaktadır, Orta Türkçede *it* şekli geçmektedir (Eren 1999: 196). *İt* adı geçen hayvanın özgün Türkçe adıdır. Kopek sözcüğü 14. yy'da “iri bir tür kopek cinsi” (Nişanyan 2007: 387) anlamında kullanıma girmiştir. Kökeniyle ilgili bilgiye ulaşılamamıştır. Eski ve yeni lehçelerin hemen hemen tamamında yaygın olarak kullanılmaktadır.

qoçqar

Kum.“koç, damızlık koyun” (Pekacar 2011: 266), **TT.** “yaban koyunu, bir yaşındaki erkek koyun, toklu” (DS 2009: 2895). *Koçkar* güncel Türkçe sözlükte “dövüş için yetiştirilen koyun” anlamıyla geçmektedir.

Eski Uygur Türkçesinden itibaren kullanılmaktadır □oç/□oç□ar/□oçungar (Caferoğlu 2011: 179) şekillerinde kullanılmaktadır. Orta Türkçede *koçnar*, Eski Kıpçak Türkçesinde *koçkar* biçimi kullanılmaktadır (Eren 1999: 248). Modern Oğuz lehçelerinde □oç ve diğer lehçelerde □oç□ar ve türevleri biçiminde yaşamaktadır. Bazı lehçelerdeki □uçā biçiminin ise S.G. Clauson, Moğolcadan tekrar alıntı olduğunu belirtmektedir (Clauson 1972: 668). Türkiye Türkçesi ağızlarında *koçgar/koçhar* (DS 2009: 2895) şekillerinde kullanılmaktadır.

qoy

Kum.“koyun” (Pekacar 2011: 269), **TT.** “koyun” (TS 2009: 905)

Köktürkçeden itibaren görülmektedir *kon* “koyun”(Tekin 1988: 149). Eski Türkçede *kōy* olarak geçmektedir (Eren 1999: 254). Eski Kıpçakçada □oyın/□oy/□oyun (Toparlı 2014: 155) şekilleri kullanılmaktadır. Türkçe koyun biçiminin *-(u)n* küçültme eki ile yapılmış türev olduğu düşünülmektedir. Eski Türkçe *kōn* biçiminin sonundaki *n-* Türk lehçelerinde *y-*’ye çevrilmiştir (Eren 1999: 254-255). Genel görüşe göre erken dönemde Moğolcaya buradan da Mançu-Tunguz dillerine geçen Türkçe şekiller köken olarak değerlendirilir.

mişik

Kum. “kedi” (Pekacar 2011: 200), **TT.** *mişik* “kedi” (DS 2009: 1215)

S.G. Clauson Türkler kedilerle karşılaşmadığından hemen hemen tüm kedi isimlerini *müş*, *mişkiç*, *maçı* ve *çätük* alıntı saymaktadır ve kedi kavramını karşılayan bir isme sahip olmak için henüz erken olduğunu söylemektedir (Clauson 1972:). Kökeninde kediyi çağırma anlamına gelen yansıma kelime bulunması mümkündür (Besli 2010: 97). Eski Türkçede kedi anlamında *çetük* kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında *mışık/mişik/pisi* (DS 2009: 1215) şekilleri kullanılmaktadır.

sıyır

Kum. “inek” (Pekacar 2011: 295), **TT.** “geviş getirenlerden, boynuzlu büyükbaş evcil hayvanların genel adı” (TS 2009: 1749).

DLT’de *sıyır*, *suv sıyırı* “manda” (Atalay 1991: 512) olarak geçmektedir. Sık sık dile getirilen bir görüşe göre *sağ-* kökünden (*i*)*r-* eki ile yapılmış bir türevidir. Eski Türkçede *ud* adı da “inek ve sıyır” olarak geçmektedir. Bu ad modern diyalektlerde *uy* olarak saklanmıştır. Türkçede dişi sığıra “inek” adı verilmektedir (Eren 1999: 364). Besli; Şçerbak ve Vamberi *sağ-*“sağmak” fiilinden *sıyır* şeklinin meydana geldiğini aktarır (Besli 2010: 104).

qozu

Kum. “hayvan yavrusu” (Pekacar 2011: 269), **TT.** “altı aylığa kadar olan koyun yavrusu” (TS 2009: 942).

Eski Türkçe’de *kuzu* 1. Çeşitli hayvanların küçük sayısı, 2. Çocuk, yavru (Clauson 1972: 726). Orta Türkçede *közü* (Gülensoy 2007: 586) şeklinde geçmektedir. Türkçeden Moğolcaya *quriğan* olarak geçmiştir. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde Moğolcadan kalma *kuragan* kullanılmaktadır. (Eren 1999: 272). Çağdaş Türk Lehçelerinin hemen hemen hepsinde sözcük yaşamaktadır.

taras

Kum. “av köpeği” (Pekacar 2011: 323).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

teke

Kum. “teke, erkek” (Pekacar 2011: 329), **TT.** “erkek keçi” (TS 2009: 1935)

Eski Uygur Türkçesinden itibaren kullanılmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde tākā “keçinin erkeği”(Caferoğlu 2011: 222) anlamında kullanılmaktadır. Orta Türkçede *teke* olarak geçmektedir. Türkçeden belli başlı dillere de geçmiştir (Eren 1999: 400). Eski Türkçe sözlüklerde geçmesine rağmen Farsça sözlüklerde de geçtiği görülmektedir. *Teke*'nin Türkçe olduğunu Farsçaya Türkçeden geçtiğini ileri sürenler varsa da Asya Türkçesinde *tek* ile başlayan bir işlek kök yoktur, Türkçede *teg* kökü geçerlidir, *g/k* dönüşmesi ile bunu tek biçimine girdiği gözüküyorsa da teke kökeni olduğunu gösterir bir kanıt değildir (Eyyuboğlu 1999: 650). <*Tek+e veya tağ+ık* “dağa çıkmak” (Gülensoy 2007: 875).

toqlu

Kum. “altı aylık koyun, toklu” (Pekacar 2011: 338), **TT.** *toklu* “bir yıllık kuzu” (TS 2009: 1987).

Karahanlı Türkçesinden itibaren görülmektedir to□lı “bir yıllık kuzu” (Ünlü 2012: 814). S. G. Clauson’a göre *tuğ-* “doğmak” fiili ile ilişkili olabilir (Clauson 1972: 514).T. Gülensoy’a göre to□lı “altı aylık kuzu” ile to□luk “insanın başının saçsız ve kuzunun başının boynuzsuz olması”. *Tok* “saçsız insan”+*lı* “boynuzsuz hayvan” (Gülensoy 2007: 206). H. Eren’e göre Tok- “doymak” kökünden geldiği yönündeki sav yanlıştır (Eren 1999: 440). *Tod-tog-toğ-tok-doy/toy* köklerinde doldurmak/boşluğu gidermek anlamları saklı. Bu kökten türemiş *toklu/besili*, besili genç koyun (toğlu, tohlu, tokhlı, tokhlu söylenişleri de var) (Eyyuboğlu 1999: 663).

töl

Kum. “koyunlarda yavru” (Pekacar 2011: 308), **TT.** *döl* “Canlıların üremesi sonucu ortaya çıkan yeni birey veya bireylerin bütünü, zürriyet” (TS 2009: 403)

Moğolca *töl* “yeni doğmuş hayvanlar, hayvan artışı” (Gülensoy 2011: 24) anlamlarında kullanılmaktadır. DLT’ *detöl* “yavrulama, doğurma zamanı, döl” (Atalay 1991: 645) Oğuzca olarak verilmektedir. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

ulaq

Kum. “keçi yavrusu” (Pekacar 2011: 352), **TT.** *oğlak* “keçi yavrusu, bir takımyıldızın ve bir burcun adı; oğlak takımyıldızı ve oğlak burcu” (TS 2009: 1100)

Eski Türkçede *oğla*: *k* “keçi, yavru” herhangi bir yaş sınırlaması olmaksızın kullanılmıştır (Clauson 1972: 85). DLT’de *oğlak* “süt emen keçi yavrusu” (Atalay 1991: 422) olarak geçmektedir. H. Eren Moğolca *oğunu*, *oğuna* “yaban tekesi”, *oğulca*, *oğolca* “yaban koyunu” biçimlerinin *oğu-*, *oğa-* kökleriyle birleştirmiştir (Eren 1999: 304). T. Gülensoy'a göre *oğla* “genç, yiğit”+*k* “küçültme eki” veya *oğul+(a)k* (Gülensoy 2007: 613) şeklinde oluşmuş olabilir.

xonacin

Kum. “düve” (Pekacar 2011: 374), **TT.** *gunan* “at ve eşek yavrusu” (DS 2009: 2195).

Kıpçak Türkçesinden itibaren görülmektedir. Kıpçak Türkçesinde □unaçın “üç yaşına girmemiş dişi buzağı” (Toparlı 2014: 183) anlamında kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde *kunacin* “dana, tay, kunacın”: iki yaşına girmiş olan dana; *kunan kunacin*; üç yaşına basmış olan dana: *bıştı kunacin*: dördüncü yaşına basmış olan dana anlamlarında kullanılmaktadır *kunan* “üçüncü yaşına basmış olan tay” (Yudahin 1988: 835).

1.2. YÜK VE BİNEK HAYVANLARI

at

Kum. “at” (Pekacar 2011: 45), **TT.** “at” (TS 2009: 139).

Eski ve yeni bütün lehçelerde *at* olarak geçmektedir. Eski Türkçede *at*'a *yunt/yont* adı da verilmektedir. Sözcüğün kökeni *a-* sesi ile başlaması nedeniyle, doğal bir ses yansımasına dayanmaktadır. Başka dillerle karşılaştırma yapınca arada bir yakınlık bulunmamaktadır (Eren 1999: 24).

aygır

Kum. “aygır” (Pekacar 2011: 52), **TT.** *aygır* “damızlık erkek at” (TS 2009: 158).

Eski Türkçede *adgır* şeklinde kullanılmaktadır. Orta Türkçede de *adgır* biçimi geçmektedir. Oğuzca da *aygır*'a çevrildiğini görüyoruz. Eski Kıpçakçada da *aygır* biçimi kullanılmaktadır. Moğolcaya *acirga* olarak geçmiştir (Eren 1999: 28). M. Ölmez'e göre *acirga* Moğolcadan tekrar alıntıdır (Ölmez 2013: 4). A. W. Sevortyan'a göre *aygır* *ay-ad-az* kökünden gelmektedir. K. Seydakmatov'a göre *aygır* adı huyundan dolayı verilmiştir. Evcilleştirmeye müsait değildir, yılık sürülerinin içinde dolaşmaz ayrıca aygır sürülerine kuşları ve başka hayvanları da yaklaştırmaz (Seydakmatov 1998: 8). Eski Türkçede *ağır* şeklinde geçen kelime *d>y* değişmesi ile *aygır* şekline dönüşmüştür.

baytal

Kum. “kısarak” (Pekacar 2011: 68), **TT.** *baytal* “Üç yaşını geçmeyen kısarak” (DS 2009: 585).

Baytal adı Kıpçak Türkçesinden itibaren görülmektedir (Ölmez 1996: 6). Türkçede kullanılan *baytal* kelimesi *bayta-* filinden oluşmuş özel bir şekil ya da Moğolca uzun bir şekil olan *baytals*'in kısaltılmış şekli olarak açıklanmaktadır ama bu açıklama kesin değildir. Moğolca şekillerinin semantik görünümü şöyledir: *Buryat*:

baytaha(n) “birkaç yıllık süre için kısırlaştırılmış kısrağ veya inek”, “kesim için beslenen”, “kurbanlık at” (yazılı Moğol: *bayitasun* vb.), ve ayrıca Yakut: *baytahın* (Moğolcadan) “semirilmiş evcil hayvan için” hayvan türü (inek, at) ve cinsiyeti fark etmez (beslenmiş evcil hayvan). Yukarıdaki söz konusu anlamlar Türkçe içinde aynıdır. Moğol: *baytas(un)*’u, *bay-* “olmak” fiilinden isim yapan ek /s-/ ve sebep bildiren geçişli fiil şeklinde açıklayarak anlamlandırmak mümkündür: “kısırlaştırılmış veya kendisinin yavrusu olmayan” (Besli 2010: 10) anlamındadır.

bedew

Kum. “yağsız, eti sıkı at” (Pekacar 2011: 68).

Bedew Kazak Türkçesinde “kısır hayvan, hızlı koşan at” anlamlarında kullanılmaktadır. *Bedewlik* “kısır olma durumu” (Üst 2016: 20). Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunmamaktadır.

buraq

Kum. “binek” (Pekacar 2011: 83), **TT.** *burak* “binek” (TS 2009: 137).

Arapça *al- burāk* (Tietze 2002: 396). Hz. Muhammed miraca çıkarken *Burak* adı verilen bir binek hayvanı kullanmıştır ve bu binek Türklerce daima at olarak tasavvur edilmiştir. Burak kelimesi Arapça berk “şimşek” kökünden türemiş bir kelimedir ve hızlılığı, ışığı ifade etmektedir (Karakurt 2011: 36).

eşek

Kum. “eşek” (Pekacar2011: 124), **TT.** “atgillerden, uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı, merkep karaçağan” (TS 2009: 655).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren *aşäk/äşkäk/äşyäk* (Caferoğlu 2011: 76) kullanılmaktadır. S. G. Clauson’a göre–eş fiiline –ek küçültme eki eklenerek yapılmıştır (Clauson 1972: 746). Orta Türkçede *eşgek/eşyek*, Eski Kıpçak Türkçesinde *eşek* biçimi kullanılmaktadır (Eren 1999: 138). Kökeni ile ilgili çok sayıda görüş ileri sürülmüştür. H. Eren kökeniyle ilgili bir açıklamada bulunmamış, başlıca görüşleri sıralamıştır.

Pedersen, Menges, Egorov'un Ermenice kökene dayandırdığını; Gombocz ve Poppe'nin Moğolca kökene dayandırdığını; Doerfer, Bang, Brockelmann'ın *eş* + *-gek* eki şeklinde Türkçe olarak açıkladığını belirtmiştir (Eren 1999: 138-140). M. Ergin'e göre *eş* "iş" isim kökünden *-gek* eki ile türetilmiştir.

hama

Kum. "eşek"(Pekacar 2011: 151).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunmamaktadır.

ögüz

Kum. "öküz" (Pekacar, 2011: 221), **TT.** *öküz* "iğdiş edilmiş erkek sığır" (TDK 1998: 1722).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren görülmektedir, Eski Uygur Türkçesinde *öküz/ügüz/ögüz* (Caferoğlu 2011: 149-271) şekillerinde geçmektedir. Orta Türkçe ve Eski Kıpçak Türkçesinde *öküz* biçimi kullanılmaktadır (Eren 1999: 314). H. Eren kökeni ile ilgili bir açıklamada bulunmamış belli görüşleri sıralamıştır; Ramstedt *pökü-r* biçiminden çıktığını ileri sürmüştür, Németh ve Menges Toharca *okso*'dan geldiği görüşünü ileri sürmektedir. S. G. Clauson Toharca *okso*'dan gelebileceği üzerinde durmaktadır (Clauson 1972: 120). Bundan başka Hint Avrupa dillerinden kalma birtakım biçimlerde vermiştir. Peku<Eski Hintçe *paśu*, Latince *pecu*, *pecus* Gotça *faihu*. (Ligeti' den aktaran Eren, 1999) Altayca biçimlerin Hint Avrupa kökeninden geldiği yönündeki açıklamalar olanaksız sayılamaz. Ramsted'in bu açıklaması onun çağdaş Türk (ve Moğol) dillerinde *h-*lerin Altayca *p-*'den geldiği yönündeki varsayımına dayanır. Ramsted'tin ortaya koyduğu görüş, Pelliot gibi büyük dil bilginlerin ilgisini çekmiştir. Pelliot baştaki *h-*'nin düşmesinin erken çağda başladığını bildirmiştir *h-*'nin *p-*'den geldiğini de saklamamıştır. (Poppe'den aktaran Eren, 1999) Moğolca *üker'in püker*'den çıktığını yazmıştır. Türkçeden Moğolcaya geçmiş Türkçe *z-* Moğolca *r-*'ye çevrilmiştir. (Pedersen'den aktaran Eren, 1999) kesinlikle Hint Avrupa kökenli bir alıntı olduğunu söylemiştir, Hintçe ukā, Gotça *ausa* karşılıklarını vermiştir. (Gombocz'dan

aktaran Eren, 1999) Türkçe *öküz* Moğolca *üker, ükür* örneğini rotasizme karşılık olarak vermiştir. (Ligeti'den aktaran Eren, 1999) Macarca *ökör* biçimi üzerinde dururken Moğolca *üker* Moğolların gizli tarihi hüker olarak geçtiğini belirtmiştir. Moğol dil anıtlarında ve arakik diyalektlerde etimolojik olmayan birtakım *h-lere* tanıklık ettiğimizi ileri sürmüştür. (Golden'den aktaran Eren, 1999) Toharca *oxso* dan geldiğini yazmıştır. (Doerfer'den aktaran Eren, 1999) Moğolca *okso'dan* geldiğini yazmıştır. (Şçerbak'tan aktaran Eren, 1999) Çuvaşça da kullanılan *vakar* biçimini göz önünde tutarak Eski Türk dillerini iki büyük diyalekt grubuna (r grubu veya z grubu) ayırmak gerektiğini belirtmiş Moğolca *üker'in* ortak Moğolca ile /R/ grubu arasındaki karşılıklı ilişkilerin kalıntısı olarak değerlendirdiğini açıklamıştır (Eren 1999: 315-316). Kumuk Türkçesi kelime içi /g-/ ler bazı kelimelerde Türkiye Türkçesinde /k-/ olur.

qaçır

Kum. “katır” (Pekacar 2011: 240), **TT.** *katır* “atgillerden kısarak ve erkek eşeğin çiftleşmesi ile doğan melez hayvan” (TS 2009: 1237).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılmaktadır. Orta Türkçe de *katır* olarak geçmektedir. Türkçe *kat-* kökünden geldiği görüşü hakimdir. Türkçeden Moğolcaya *qaçır* olarak geçmiştir. Türkçe /t/ ler Moğolca /i/ ünlüsü ile birleşince /ç/ye çevrilir. H. Eren, “kısarak ile eşeğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan” şeklinde tanımını yapmış, kökeniyle ilgili olarak “Türkçe *kat-* kökünden geldiği yolundaki açıklama düşündürücüdür” demiştir (Eren 1999: 218).

qoduq

Kum. “sıpa, kulun” (Pekacar 2011: 266), **TT.** *koduk/kodak* “yeni doğmuş inek yavrusu, buzağı, deve yavrusu, köpek yavrusu” (DS 2009: 2900).

Eski Kıpçak Türkçesinde □odu□/□udu□/□utu□ “eşek sıpası” (Alagöz 2011: 154) anlamında kullanılmaktadır. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

qunan

Kum. “iki yaşında, iki yıllık tay” (Pekacar 2011: 271), **TT.** *gunan/kulun* “at ve eşek yavrusu” (DS 2009: 2998).

Eski Kıpçak Türkçesinden itibaren görülmektedir. Kıpçak Türkçesinde *qunaçın* “üç yaşına girmemiş dişi buzağı” (Toparlı 2014: 183) anlamında kullanılmaktadır. H. Eren’ göre *kunan/gonan/konan* Moğolcadan dilimize girmiştir (Eren 2000: 9). Kırgız Türkçesinde *kunacın* “dana tay kunacın”: iki yaşına girmiş olan dana; *kunan kunacın*; üç yaşına basmış olan dana: *bıştı kunacın*: dördüncü yaşına basmış olan dana anlamlarında kullanılmaktadır *kunan* “üçüncü yaşına basmış olan tay” (Yudahin 1988: 835). Bize göre Kumuk Türkçesinde düve anlamında kullanılan *xonacın* ile aynı kökten gelmiş olabilir.

tay

Kum. “iki yaşına kadar olan at yavrusu”(Pekacar 2011: 326), **TT.** *tay* “üç yaşına kadar olan at yavrusu” (TS 2009: 1924).

Karahanlı Türkçesinden itibaren görülmektedir. Karahanlı Türkçesinde *tāy* “üç yaşına kadar olan at yavrusu” (Ünlü 2012: 765). Orta Türkçede ve Eski Kıpçak Türkçesinde *tāy* şeklinde geçmektedir. Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir (Eren 1999: 398). *<tāy* “ince, genç, taze” anlamlarında kullanılmaktadır (Gülensoy 2007: 270). İ. Eyyuboğlu’na göre; Eski Türkçede *tay* “at yavrusu'dan tay. Asya Türkçesine Siyem dilinde *thai* at’dan geçtiği sanılır. Asya Türkçesinde *tay* kökü çokluk, dayanmak/tayanmak, dayanılacak nesne, dayanak, dayaşgan anlamlarını içeren sözcükler doğurur. Bu durumda sözcüğün Türkçe olma olasılığı azdır (Eyyuboğlu 1999: 640).

tüye

Kum. “deve” (Pekacar 2011: 347), **TT.** *deve* “geviş getiren memelilerden, boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan” (TS 2009: 513).

S.G. Clauson eski dönemlerde Türkçe'den Moğolcaya geçtiğini dile getirmiştir S.G. Clauson'un bu tespiti Moğolca *temegen* ile *teve*'nin birleştirilmesine ve tartışmalara yol açmıştır (Clauson 1972: 234). Moğolca *temegen*'in sonundaki *-gen* bir ektir. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Eren 1999: 110-111). İ. Eyyuboğlu'na göre deve'nin doğal yapısı, iri gövdesi nedeniyle, *dev/div* sözcükleri ile bağlantısı vardır (Eyyuboğlu 1999: 182).

yılkı

Kum. yılık (Pekacar 2011: 395), **TT.** *yılık* 1. at, eşek gibi tek tırnaklı hayvan sürüsü, 2. Başiboş bırakılmış at veya eşek (TS 2009: 2182).

Köktürkçede *yılık* “davar, at” (Ergin 2011: 154) olarak geçmektedir. Orta Türkçe *yılık* “hayvan, hayvan sürüsü” anlamında kullanılmaktadır. Eski Kıpçak Türkçesinde *yılık* olarak kullanılmaktadır (Eren 1999: 454). S.G. Clauson Türkçe *yıl*'ın *ki-* eki ile yapılmış türevi olduğunu düşünmektedir (Clauson 1972: 926). H. Eren de S.G. Clauson'un görüşüne katılmaktadır (Eren 1999: 454).

1.3. BALIKLAR

balıq

Kum. “balık” (Pekacar 2011: 59), **TT.** “balık” (TS 2009: 191).

Eski Uygur Türkçesinden başlayarak kullanılmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde balıq/balıq (Caferoğlu 2011: 30) şekilleri kullanılmaktadır. Orta Türkçede *balık* şekli kullanılmaktadır. Türkçeden Arapçaya (Suriye) b- liq “*poisson*” olarak geçmiştir (Eren 1999: 36). A.W. Sevortyan *bal+ık* morfemlerine ayırır. “Suda ses çıkarmak, devamlı vurmak, suda belirlemek, çalkalamak” (Sevortyan 1978: 80) sözcükleri ile eşleştirmiştir. Kırgız dilinin etimolojik sözlüğünde *balık* Moğolca *zagas* “balık” dan *yılğasun* Moğolca *yılğasun* sözü Türkçe *yılbiş*, *yılbişkak* sözü ile eşleştirilmiştir. Bu sözcük Moğolcada *yılğasun>zagasun>zagas* olmuştur. Türkçede *yılık>balık* *y-* sesi *b-* sesine değişmiştir (Seydakmatov 1978: 45-46).

cımıra

Kum. “yengeç”(Pekacar 2011: 91).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

çabaq

Kum. “balık” (Pekacar 2011: 95), **TT.** *çabak* “küçük balık” (DS 2009: 1030).

Çapak/çabak “bir cins tatlı su balığı” (Tietze 2002: 474). Karahanlı Türkçesinde *çapak* Türk gölünde bulunan “küçük balık” anlamında kullanılmaktadır (Ercilasun 2014: 615). H. Eren’e göre *çap-* kökünden gelmektedir *çap-+(a)k* şeklinde oluşmuştur (Eren 1999: 81).

delfin

Kum. “yunus balığı” (Pekacar 2011: 112).

Tietze'ye göre Yunanca □elfini'den dilimize girmiştir(Tietze 2002: 582).

irğay

Kum.“mersin balığı” (Pekacar 2011: 166), **TT.** *ırgay* “yunus balığı büyüklüğünde bir çeşit tatlı su balığı” (Konya, Tokat) (DS 2009: 2484).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

itçabaq

Kum. “iribaş, kuyruksuz kurbağanın yumurtadan yeni çıkmış kurtçuğu” (Pekacar 2011: 168).

Çapak/çabak “bir cins tatlı su balığı” (Tietze 2002: 474). Karahanlı Türkçesinde *çapak* Türk gölünde bulunan “küçük balık” anlamında kullanılmaktadır (Ercilasun 2014: 615). Türkiye Türkçesi ağızlarında *çabak* “küçük balık” anlamında kullanılmaktadır. Tatarca da it küçük anlamında da kullanılmaktadır yeni doğmuş anlamıyla ilişkili olabilir, Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunmamaktadır.

mayçabaq

Kum. “ringa balığı” (Pekacar 2011: 196).

May Çağdaş Türk Lehçelerinde yağ anlamında kullanılmaktadır. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Mayçabaq Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

süyrük

Kum. “balık” (Pekacar 2011: 306).

Tarihi Türk Lehçelerinde geçmemektedir. *Sevryuga* “mersin balığı” olarak Rusçaya, Macarcaya da *söreg* şeklinde geçmiştir. Geleneksel olarak *sibri-* “keskin olmak” fiilinden türediği kabul edilmektedir (Besli 2010: 102). *Yıldızlı mersin balığı* anlamında Türkmen Türkçesi'nde kullanılmaktadır. Tatar ve Uygur Türkçesi'nde *çığa*

balığı, Nogay Türkçesi'nde ise *bıyıklı balık* anlamında kullanılmaktadır. (Besli 2010: 102). Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

tüylen

Kum. “fok balığı” (Pekacar 2011: 347).

Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır. Rusçadan alıntıdır.

xortma

Kum. “balina” (Pekacar 2011: 374).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

yayın

Kum. “yayın balığı” (Pekacar 2011: 390), TT. *yayın* “bir çeşit tatlı su balığı” (TS 2009: 2151).

Kıpçak Türkçesinden itibaren görülmektedir *yayın balığı* “tatlı su balığı” (Toparlı 2014: 316). <yā-y-(ı)n (Gülensoy 2007: 1098). Kökeni hakkında bilgiye ulaşamamıştır.

1.4. KUŞLAR

atyoq

Kum. “guguk kuşu” (Pekacar 2011: 47).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

babiş

Kum. “ördek” (Pekacar 2011: 57), **TT.** *babuş* “ördek” (DS 2009:).

Yunanca *papitza* “ördek yavrusu” (Tietze 2002: 254) anlamında kullanılmaktadır.

bıtbıldıq

Kum. “bıldırcın” (Pekacar 2011: 72).

Bıtılda- cıvıldamak: “titrek bir sesle uzun süre ötmek”. Kumuk Türkçesindeki *bıtbıldıq bıtılda-* fiiline *-(I)k* fiilden isim yapma eki getirilerek oluşmuş olabilir.

biydayaq

Kum. “zümrüdüanka” (Pekacar 2011: 77).

Kırgız Türkçesinde *buudayık* “efsanevi yırtıcı bir kuş” (Yudahin 1988: 150) anlamında kullanılmaktadır. Türk söylence sözlüğünde *buudayığ* “kuş reisi, kuşların önderi olan efsanevi hayvan köpeklerin atası olan” *kumayık* ile birlikte anılır. *Buudayık* “buğday toplayan” demektir. *Buk*, “kötü ruh” demektir. Moğolca *bug*, *bukh*, *puh* bir insanın kötü ruhu kastedildiği gibi doğadaki kötücül varlıklar içinde kullanılmaktadır. *Puhu* sözcüğü ile de alakalı olma ihtimali vardır. Çünkü baykuş olumsuz anlamlar yüklenen gece ortaya çıkan bir kuştur (Karakurt 2011: 57). Genellikle folklorik eserlerde rastlanan bu mitolojik yaratık anlatılara göre, dış görünüş olarak kartala

benzeyen fakat ondan daha yırtıcı ve çok daha büyük bir kuştur (Orozobayev 2014: 168). Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

bödene

Kum. “bıldırcın” (Pekacar 2011: 80), **TT.** *bödene* “bıldırcın” (DS 2009: 757).

Kıpçak Türkçesinden itibaren *bedene* olarak kullanılmaktadır (Toparlı 2014: 26). Bödene <Moğolca *bödänä* (Doerfer 1963: 9). Moğolcanın etimolojik sözlüğünde *bödnö*: quail *zool* olarak geçmektedir (Rajki 2006: 16). Bize göre bazı çalışmalarda verilenin aksine Eski Türkçe *budursın* ve *bödene* aynı kökten gelen adlar değildir. Budursın’ın çeşitli kaynaklarda Türkçe olduğu geçmektedir. Ancak *bödene*’nin Moğolcadan dilimize geldiği bilinmektedir.

bülbül

Kum. “bülbül” (Pekacar 2011: 86).

Farsça *bulbul* (Tietze 2002: 405). Türkiye Türkçesinde ve Kumuk Türkçesinde aynı anlamda kullanılmaktadır.

çımçık

Kum. “serçe” (Németh 1990: 13), **TT.** *çinçik* “serçe kuşu” (DS 2009: 919).

Eski Kıpçak Türkçesinde *serçeçipçik* olarak kullanılmaktadır. (Çip ‘[ú] küçük kuş Tung. *Čipi*- Mong. *Čuwčali*, Jpn. *tùmpá-mái (-ia)*, Kor. *Čjèpi* (ADEL 2003: 433). K. Seydakmatov’a göre kuşun çıkardığı *çipçip* sesinden dolayı bu adı almıştır. *Çipçip/çipçik/çımçık* (Seydakmatov 1978: 129). Kumuk Türkçesindeki kalın ünlüler inceltme özelliği olan ünsüzlerin yanında incelendiği görülmektedir.

cırgıt

Kum. “ekin kargası” (Pekacar 2011: 92), **TT.** *cırgıt* “kara çekirge, cır cır böceği” (DS 2009: 928).

Çırgıt/çırkat/çırkıdı bir cins çekirge ses taklidi kelimelerden Latince *cicada* (Tietze 2002: 510).

cücek

Kum. piliç, civciv (Pekacar 2011: 94), **TT.** *cücek* “kümes hayvanlarının yavrusu, civciv” (DS 2009: 1022).

Farsça *cüce* “küçük, ufacık, civciv, yavru” halk ağızlarında *cüce*’nin söylenişi *cüce/cüceh/cücüh/cücük* “tomurcuk, filiz, soğan-marul gibi bitkilerin özü, kuş yavrusu”. “Yumurtadan yeni çıkmış tavuk cücüğü”, <ses taklidi kelimelerden; çağrıldıkları seslemeden ismini alan ehil hayvanlara verilen ad (Tietze 2002: 451).

çabaqçı

Kum. “martı kuşu” (Pekacar 2011: 95).

Çabaq Kumuk Türkçesinde balık anlamında kullanılmaktadır. <*çabaq+çı* şeklinde oluşmuştur.

çıl

Kum. “balıkçıl kuşu” (Pekacar 2011: 103).

Çıl için S. G. Clauson da iki anlam verilmiştir. “Birincisi ben, çıl, diğeri benekli kuş” (Clauson 1974: 417). Bazı araştırmacılar Kırgızca *çıl*, *çille* ve Tatarca *çelen*’i *balıkçıl/balıkçın* kuşu olarak vermiştir. K. Seydakmatov’a göre *çıl* benekli, alacalı anlamındadır ve kuşun renginden dolayı bu ad verilmiştir (Seydakmatov 1978: 126). Ancak bize göre Kırgızca çil keklik türünden bir kuş olup Kumuk Türkçesindeki balıkçıl kuşu anlamına gelen *çıl* ile bir ilgisi yoktur. Eski Türkçe *çıl-* eki genellikle ad soylu sözcüklere gelir, sonuna geldiği kök ve gövdelerden, alışkanlık ve düşkünlük bildiren adlar andırış belirten sıfatlar yapar (Güngördü 2002: 5). *Balık-çıl*, *tavşan-çıl*, *ev-çıl* gibi belirli örnekleri vardır. Balıkçıl kuşu baştaki hecenin düşmesi sonucu Kumuk Türkçesinde *çıl* olmuştur. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

gögürçin

Kum. “yabani evcilleşmiş birçok türü bulunan kuş” (Pekacar 2011: 139), **TT.** *güvercin* “güvercingillerden, hızlı ve uzun zaman uçabilen, kısa vücutlu, sık tüylü, evcilleşmiş birçok türü bulunan, yemle beslenen bir tür kuş” (DS 2009: 817).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren görülmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *kögürçgün/kögürçkän* (Caferoğlu 2011: 114) anlamlarında kullanılmaktadır. Orta Türkçede *kögürçgün* şeklinde geçmektedir. Eski Kıpçak Türkçesinde *kögerçin/ögerçin* olarak geçmektedir (Eren 1999: 168). S. G. Clauson, *kögürçgü:n* <*kök* “gri kuş” köküne bağlanmaktadır (Clauson 1974: 625). S. Nişanyan’a göre *köker*+*çin* mavileşmek, göğermek ‘den gelmektedir (Nişanyan 2007: 220). T. Gülensoy’a göre *küda* “bağırarak, çağırarak, gürültü etmek”*kü* ‘ses’+*de*+*gü* (Gülensoy 2007: 380).

gükük

Kum. “hüthüt, çavuş kuşu” (Pekacar 2011: 145), **TT.** *gügük* “ağaçkakan, çavuş kuşu” (DS 2009: 2216).

Türkiye Türkçesine *hüdhüd* yazın yoluyla girmiştir (Eyyuboğlu 1988: 329). Bu adın kuşun çıkardığı sestten dolayı verildiği açıktır.

gürgür

Kum. “hindi” (Pekacar 2011: 147), **TT.** “hindi” (DS 2009: 2216).

Gür “yansıma” *gürgür* (Gülensoy 2007: 394).

hanqut

Kum. “pupla” (Pekacar 2011: 151), **TT.** *angut* “ördekgillerden, tüyleri kiremit renginde, evcilleştirilebilen bir yaban kuşu” (TS 2009: 99).

Eski Kıpçak Türkçesinde *añut* Çağatay Türkçesinde *ankud* (Besli 2010: 19)şekilleri geçmektedir. *Añ* “vahşi hayvan”+*gı*-“avlamak”+*t*. Moğolca *añgir* ‘the yellow-red coloured duck’ (Gülensoy 2007: 67).

kikimav

Kum. “baykuş” (Pekacar 2011: 177), **TT.** *kukumav* “baykuş” (TS 2009: 1247).

Kuku>gugu>guku koko ‘yansıma’+ma-v kikimav. *Gugug*: kuğu “bir tür kır güvercini” *guggu>guggumavak>gugguş* “baykuş” (Gülensoy 2007: 560).

laqlaq

Kum. “leylek” (Pekacar 2011: 188), **TT.** “leylek” (TS 2009: 1307).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren kullanılmaktadır *leglek* (Efe 2004: 29). Türkiye Türkçesinde *leylek* Arapça la□la□ veya *lalkak* sözcüğünden alıntıdır.

noğaybişev

Kum. “kız kuşu” (Pekacar, 2011; 209).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

oburyabalaq

Kum. “kukumav, uzun kulaklı puhu kuşu” (Pekacar 2011: 211), **TT.** *yapalak* “bir tür baykuş” (TS 2009: 2127).

Bu isim iki kelimededen oluşmuştur. *Obur* “büyücü, cadı, kurt adam, mecazi anlamı: akıllı, keskin zekâlı” anlamlarında kullanılmaktadır. *Yabalaq yapakulak > (yapaku >lak eki) yapaku >lak* “yün parçası, yapağı” anlamındaki *yapaku* ve kuş adı yapan *-lAk* ekiyle oluşmuştur. İlk olarak DLT yapakulak “baykuş” biçimiyle görülmektedir (Karahan 2013: 7). Köken olarak *yapaku kulak* “tüylü kulak” sıfat tamlamasından gelmektedir. *Yapalak* Türkiye Türkçesi ağızlarında güzel anlamında kullanılmaktadır.

ögeyik

Kum. “yabani güvercin, kumru; *ulu ögeyikler*; büyük yabani güvercin” (Pekacar 2011: 221). **TT.** “üveyik” (TS 2009: 2068).

Kıpçak Türkçesinden itibaren kullanılmaktadır ögeyik/ügeyik “meşhur kuş, kumru” (Toparlı 2014: 209). H. Eren’e göre <*kök’tan* gelir (Eren 1999: 168). *Göv>ğöğ>gök>kök+e+y(y)ik* (Gülensoy 2007: 1005).

ördek

Kum. “ördek” (Pekacar 2011: 223), **TT.** *ördek* “perde ayaklılardan evcil ve yabani türleri bulunan su kuşu” (TS 2009: 1546).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren kullanılmaktadır *ödiräk* (Caferoğlu 2011: 146). DLT’de “kaz” anlamı verilmiştir (Atalay 1991: 463). S. G. Clausonör- “yüksek yere çıkmak” fiili ile isim yapma eki *-dek* gibi iki ayrı morfemden oluşmuş olabileceğini belirtir (Clauson 1972: 205).

popugay

Kum. “papağan” (Pekacar 2011: 235), **TT.** “papağan” (TS 2009: 1569).

Codex Cumanicus’da *tothar* “papağan” anlamında geçmektedir (Akartürk 2013: 7). Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

qaqma

Kum. “keklik” (Pekacar 2011: 247).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılmaktadır. Orta Türkçe de *keklik* olarak geçmektedir. Eski Kıpçak Türkçesinde *dekeklik* biçimi kullanılır. Türkçeden Farsça, Tacikçe gibi dillere de geçmiştir. Kekliğin çıkardığı sestene geldiği düşünülmektedir (Eren 1999: 227). *Kek/kik* yansıma sestene kek-lik/keklik “öterken çıkardığı *kek/-kik* yansıma sesinden hareketle verilen addır. *Keklik* Moğolcada da vardır, ancak ondan türediği anlamını içermez (Eyyuboğlu 1988: 395). Halaç Türkçesi’nden Farsçaya,

Farsçadan tekrar Halaç Türkçesine alıntılanmış bir şekildir. Geleneksel olarak kelime yansıma isim olarak kabul edilir (Besli 2010: 64). Kumuk Türkçesinde *qaqıllamaq* “bağırarak, ötmek “karga gibi kuşlar ve tavuk gibi kümes hayvanları için”; gıtdak etmek, gıdaklamak” (Pekacar 2011: 247) anlamlarında kullanılmaktadır. Kumuk Türkçesindekin *qaqma* şekli *qaqıllamaq* fiili ilişkili olabilir.

qarapay

Kum. “serçe” (Pekacar 2011: 249).

Kara Kumuk Türkçesinde kuşları adlandırmada en çok kullanılan isimlerdendir. *Qarakuş* “kartal” kuşun büyüklüğü ile ilişkili olarak verilmiş isim olabilir. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. *Garapay* Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

qaraquş

Kum. “kartal” (Pekacar 2011: 249), **TT.** *garaguş* “kartal” (DS 2009: 1920).

Kartal anlamıyla eski Uygur Türkçesinden itibaren □ara □uş/□ara □uş şeklinde kullanılmaktadır (Caferoğlu 2011: 81). Çağdaş Türk Lehçelerinde Az. *garaguş*, Gag. *kara kuş*, Tat. □ara□oş, Kum.□ara□uş, Nog. □ara□uş, Trkm. *garaguş*, Kkp. □ara□uş, Özb. □ara□uş, Hak. *harahuş*, Bşk. □ara□oş, Kaz. □ara □us, And. □ara□uş şekillerinde kullanılmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kara kuşun büyüklüğü ile ilişkili olarak verilmiştir.

qaratawuq

Kum. “karatavuk” (Pekacar 2011: 249), **TT.** *karatavuk* “sığırcık büyüklüğünde bir çeşit kuş” (DS 2009: 1921).

Bu ad *kara* ve *tavuk* olmak üzere iki sözcükten oluşmaktadır. Tavuk Köktürkçeden itibaren *takıgı* “tavuk” (Tekin 2003: 253) şeklinde görülmektedir. T. Gülensoy’a göre <tağ> dağ yansımasından türemiştir. H. Eren, kökeninin bilinmediğini söylemiş ve kökeni hakkında Ramstedt’in Moğolcadan alıntı dediğini; Gombocz’un

Türkçeden Moğolcaya geçtiğini savunduğunu, buna mukabil Ramstedt'in Türkçe ve Moğolca biçimlerin eski bir kültür dilinden alıntı olduğunu savunduğunu ve Brockelmann'ın yansıma kökenli olduğunu savunduğunu belirtmiştir (Eren 2011: 398).

qarçığa

Kum. “aladoğan, şahin” (Pekacar 2011: 250).

Kıpçak Türkçesinden itibaren kullanılmaktadır □arçağa/□arçığa (Toparlı 2014: 148). Doerfer sözcüğün Eski Türkçeden Moğolcaya geçtiğini belirtmektedir: *qarçagay* “Habicht” Moğ. < ET *qarçıqa* > Eski Moğ. Räsänen Moğolcadan alıntı olarak ele almıştır (Karahan 2013: 5). Çağdaş Türk lehçelerinde Trkm. *garçıgay*, Özb. *karçıgay*, Yuyg. *karçıgay*, Tat. *karçıga*, Kum. *karçıga*, Kırg. *karçıga*, Kaz. *karşıga*, Kkp. *karşıga*, Nog. *karşıga*, Bşk. *karşıga*, KBlk. *kartçıga*, Alt. *karçaga*, Tuv. *hartıga*, Hak. *hartıga*, Çuv. *hurçka* (Karahan 2013: 5). Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

qarğa

Kum. “karga” (Pekacar 2011: 250), **TT.** “karga” (TS 2009: 1085).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren kullanılmaktadır □arğa/□arğa (Caferoğlu 2011: 81) DLT'de *karga* (Atalay 1991: 268) olarak geçmektedir. Orta Türkçede de *karga* olarak geçmektedir. Eski Kıpçak Türkçesinde *karga* biçimi kullanılır. Türkçede *karga* adının karganın çıkardığı sestene geldiği düşünülmektedir. Bilimsel yayınlarda sık sık Moğolca *keriye* biçimiyle birleştirildiği göze çarpar. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Eren 1999: 212). S. G. Clauson'un verdiği bilgilere göre *kar:ga* Eski Türkçede diğer siyah kuşlara da verilmektedir (Clauson 1972: 654). Gülensoy'a göre *ka* “yansıma”+*r* şeklinde oluşmuştur (Gülensoy 2007: 463).

qarlığaç

Kum. “kırlangıç” (Pekacar 2011: 251), **TT.** “kırlangıç” (TS 2009: 1161).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren kullanılmaktadır □arlığaç (Caferoğlu 2011: 169). Sözcüğün kökünde *KAr(GAR)* ve *KAL* hecesi bulunmaktadır. S.G. Clauson'a göre

laç- son ekinin bulunduğu *kargılaç* en eski şekildir. Göçüşme ile eski şekil olan *kargılaç karlığaç* olmuştur (Clauson 1972: 657). Orta hece *LIG, LĪG, İLĪG, LAV DIR(ı)G'dır*. *LĀ*'daki uzama ([A□â]) Ç/Ş küçültme eki ile oluşmuştur sözcüğün çözümü bu kök ve eklere bağlıdır (Gülensoy 2007: 515).

qaz

Kum. “kaz” (Pekacar 2011: 258), **TT.** “kaz” (TS 2009: 1121).

Eski Türkçe ve Orta Türkçede □az olarak geçmektedir. K(□g,ğ,x) A [\bar{A} (□â)]Z(□s/z). Moğolca *galağu(n)*, Halaçça *galū<galiğun<ğari ğun*, Mançu Tunguz *garu* (Gülensoy 2007: 487). Sevortyan'a göre *-kak -kak kak kuk* yansımalarından gelmiş olabilir (Sevortyan 1974: 185). S.G. Clausonda foreign loan-word *ka:z* “goose” (Clauson 1972: 679) şeklinde geçmektedir.

qırğawul

Kum. “çil, dağ tavuğu” (Pekacar 2011: 261).

A.W. Sevortyan'a göre ilk anlamı sülündür ve Kumukça dışında bütün lehçelerde sülün anlamında geçmektedir. Yalnızca Kumukça da *çil* anlamında geçmektedir. Kırk kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Yani “kır tavuğu” (Sevortyan 1974: 232). H. Eren'e göre Moğolcadan dilimize girmiştir (Eren 2000: 11). Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunmamaktadır.

qırğıy

Kum. “aladoğan” (Pekacar 2011: 261).

DLT'de *karguy* “atmaca kuşu” (Atalay 1991: 241) anlamında geçmektedir. A. W. Sevortyan'a göre 1. vahşi kuş, 2. aladoğan 3. doğan, şahin, 4. baykuş Çuvaşça kıymak fiilinden metatez olup *gırğıy* şeklinde oluştuğunu düşünmektedir. Farelerle beslenen kuş anlamına da gelir. Sevortyan üç görüş üzerinde durmaktadır. 1, kırmak fiilinden geldiği, 2. *-kı* eki bilinmemektedir. 3. Yansıma kelime *kık kıkurk kurk kirk kirk'e -ıy* eki eklenerek yapılmıştır” (Sevortyan 1974: 233). S.G. Clauson kökeniyle

ilgili bir açıklama yapmamış ancak Kuzey-doğu ve bazı lehçelerde Moğolca alıntı *karçiğay* ile yer değiştirdiğine değinmiştir. *Kırgıy* kuşun çıkardığı sese dayanan yansımalsözcük olduğunu belirtmiştir (Karahana 2013: 7). Türkiye Türkçesinde geçmemektedir.

quş

Kum. “kuş” (Pekacar 2011: 273), **TT.** “kuş” (TS 2009).

Kuş Köktürkçeden itibaren kullanılmaktadır (Orkun 1994: 856). Türkçenin yazılı en eski metinlerinden itibaren, kuş türleri için genel bir addır. Türkiye Türkçesinde ve Kumuk Türkçesinde aynı anlamda kullanılmaktadır.

quw

Kum. “kuğu” (Pekacar 2011: 274), **TT.** “kuğu” (TS 2009: 1247).

Köktürkçeden itibaren *kuğu* (Tekin 2003: 248) kullanılmaktadır. Eski Kıpçak Türkçesinde □uğu/□uv “kuğu” (Alagöz 2011: 86) şeklinde geçmektedir. <*kū* ‘yansıma’+*ğu* (Gülensoy 2007: 564). S. G. Clauson bazen sadece *ak ku* şeklinde kullanıldığı üzerinde durmaktadır (Clauson 1972: 609).

quzğun

Kum. “kuzgun” (Pekacar 2011: 276), **TT.** *kuzgun* “karakarga” (TS 2009: 1276).

Köktürkçeden itibaren *quzyun* “karakarga” (Orkun 1994:846) kullanılmaktadır. S.G. Clauson'da *kuzğu:n* “properly raven, but also used for other large black birds. Loan-word in Persian” (Clauson 1972: 682) şeklinde geçmektedir. Kuz “gölgelik, kara, kuzeyden” den *kuz-gun/kuzgun* “kara, karalı, karakarga”. Kuz sözcüğü Asya Türkçesinde de Anadolu Türkçesinde de “kara, gölge, güneş görmeyen yer, kuzey” anlamlarında söylenmektedir. Kuzgun “karakarga” bu adın verilmesinin sebebi tüylerinin teleklerinin kara “kuz” oluşundandır (Eyyuboğlu 1992: 455).

saricımçiq

Kum. “kanarya” (Pekacar 2011: 288), **TT.** “sarı kanarya” (TS 2009:).

Kumuk Türkçesinde *kanarya* anlamında kullanılmaktadır. *Çımçiq* adının etimolojisini yukarda açıkladık. Tüy renginden hareketle bu adı almıştır.

sawuşğan

Kum. “saksağan” (Pekacar 2011: 290), **TT.** *saksağan* “ala karga, alacakarga” (TS 2009: 1687).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren kullanılmaktadır *sağızğan* (Caferoğlu 2011: 193). H. Eren kökeni hakkında fikir ileri sürmemiş şunları aktarmıştır; RamstedtMoğolca *siğa□ağay* biçimi ile birleştirmiştir, Brockelmann Kaşgarlı Mahmut’un verdiği biçimi *sağırgan* olarak almış doğal bir ses olarak değerlendirmiştir. Daha sonra sağızgan’ı *gan-* eki yapılmış türevler arasında saymıştır. Dimitriev de *sakasagan*’ı *-gan* eki yapılmış bir örnek olarak vermiştir (Eren 1999: 352). Proto Türkçe *sagisgan* *-ğan* eki fiilden ad yapar (Gülensoy 2007: 730). *sakra-* “cırıldamak” fiili ile ilişkili olabilir (Besli 2010: 98).

sıyirtgıç

Kum. “sığırcık” (Pekacar 2011: 295), **TT.** *sığırcık* “serçegillerden, siyah renkli, uzun gagalı, serçeden iri, ötücü bir kuş, çoğurcuk, çekirge kuşu” (TS 2009: 1749).

DLT’de *sığırcık/sığırcuk* (Atalay 1991: 512) olarak geçmektedir. Genel kabul gören görüşe göre *sığırcuk* < *sığır* köküne dayandırılmaktadır. H. Eren de *sığırcık*’ı aynı köke dayandırmakta ve şu şekilde sözcüğün tanımını yapmaktadır: *sığırcık* “kara renkli, uzun gagalı, serçeden iri, ötücü bir kuş, çekirge kuşu” < *sığır* + *cık* küçültme eki (Eren 1999: 364).

tawuq

Kum. “tavuk”(Pekacar 2011: 326), **TT.** “tavuk” (TS 2009: 1923).

Köktürkçeden itibaren *takıgı* (Tekin 2003: 253) görülmektedir. S.G. Clauson'da *taki:ğu*: “a domestic fowl; a very old word both in its natural meaning and as one of the animals in the twelve-year cycle. An early loan-word in Mongolian as *takiya*” (Clauson 1972: 468) şeklinde geçmektedir. T. Gülensoy’a göre (<tağ> dağ ‘yansıma’) sından türemiştir. H. Eren, kökeninin bilinmediğini söylemiş ve kökeni hakkında Ramstedt’in Moğolcadan alıntı dediğini; Gombocz’un Türkçeden Moğolcaya geçtiğini savunduğunu, buna mukabil Ramstedt’in Türkçe ve Moğolca biçimlerin eski bir kültür dilinden alıntı olduğunu savunduğunu ve Brockelmann’ın yansıma kökenli olduğunu savunduğunu belirtmiştir (Eren 1999: 398). Moğolca *tauguk* “tavuk”dan geçmiştir *taukuk-tauguk-tağuk/tavuk*. Anadolu halk ağzında *tağuk* denir. Genellikle g/ğ/v seslerinde süregelen dönüşmeyle *tağuk-tağuk-tavuk* biçimi oluşmuştur (Eyyuboğlu 1999: 649).

tavus

Kum. “tavus kuşu” (Pekacar 2011: 326), **TT.** “tavus kuşu” (TS 2009: 1924).

DLT’de “tavus kuşu” için *yon kuş* karşılığı verilmiştir (Atalay 1991: 20). Türkçeye Farsçadan geçmiştir. Arapça biçiminin Süryanca \square ausa şeklinde eski Grekçeye geçmiştir. Moğolcaya *tağus* olarak geçmiştir. Teleütçe *toğus*, altın *toğus* ve Tuvaca *aldın toğus*, *aldın dōs* biçimleri Moğolcadan alınmıştır. Orta Türkçede *yon kuş* adı verilir (Eren 1999: 398). <*tāğ* (*tōğ*) ‘yansıma’+*us* veya Moğolca *dağus* (Gülensoy 2007: 873).

tonqtonq

Kum. “ağaçkakan” (Pekacar 2011: 338).

Ağaçkakan ağaçları gagasıyla oyarak yuva yapan, ağaç kurtları ile geçinen, küçük bir kuş. *Tonqtonq* yansımadan türeyen bir addir.

torğay

Kum. “çayır kuşu” (Pekacar 2011: 339), **TT.** *torgay* “serçe, tarla kuşu” (DS 2009: 3970).

Karahanlı Türkçesinden itibaren *torıgay* (Besli 2010: 184) şeklinde görülmektedir. Eski Kıpçak Türkçesinde □urgay/□urgay “serçe” (Alagöz 2011: 99) anlamında kullanılmaktadır. S. G. Clauson’a göre *torīgā* “tarla kuşu”gā- eki ile biten eski bir hayvan adı olup Farsça, Moğolca ve diğer dillerde alıntı kelimedir (Clauson 1972: 541) bilgisini vermiştir.

totuquş/toturquş

Kum. “tavus kuşu” (Pekacar 2011: 339).

Tothar biçimi Farsçadan Moğolcaya, Moğolcadan da *tothar* biçimiyle Kumancaya geçmiş olmalıdır. Moğolca *toti* “papağan” (Gülensoy 2011: 24) anlamında kullanılmaktadır. Latince *papagaxius* karşılığında Farsçadan alıntı *totu* biçimi de mevcuttur. Bazı eserlerde *totiquş* şeklinde geçmektedir (Karahan 2013: 6). Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

turna

Kum. “turna” (Pekacar 2011: 343), **TT.** “turna” (TS 2009: 2009).

Köktürkçeden itibaren kullanılmaktadır *туруъауа* (Orkun 1994:870). H. Eren’e göre kuşun çıkardığı sestten gelir, Ayrıca Polivanov’un Türkçe *turna* Yakutça *turuya* Korece *turum* ve Japonca *turū* biçimleriyle birleştirdiğini aktarmıştır (Eren 1999: 418). Türkçeden komşu dillere geçmiştir. S.G. Clausonda *turnā*: (?d-) “crane (bird)” şeklinde geçmektedir.

varkanat

Kum. “yarasa” (Pekacar 2011: 363).

Eski Kıpçak Türkçesinde *yar* □anat/yarı □anat/yer □anat “baykuş, yarası” şekillerinde geçmektedir (Toparlı 2014: 312). Kökeni hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında varkanat şeklinde geçmemektedir.

warq-warq

Kum. “bir çeşit guguk kuşu” (Pekacar 2011: 366).

Kuşun çıkardığı sestten dolayı verilen yansıma addır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

xoraz

Kum. “horoz”(Pekacar 2011: 374), **TT.** *horoz* “tavukgillerden, tavuğun erkeği olan kümes hayvanı” (TS 2009: 899).

Harezm Türkçesinden itibaren görülmektedir □orūs/□oros (Ünlü 2012: 234). Farsça □urōs Çağdaş diyalektlerde ikinci kökteki /o/ sesinin/a/ya çevrildiği görülür (Eren 1999: 180).

yabalaq

Kum. “baykuş” (Pekacar 2011: 377), **TT.** *yapalak* “bir tür baykuş” (DS 2009: 4816).

Karahanlı Türkçesinde *yapakulak*Kıpçak, Çağatay Türkçesinde *yabalak* (Besli 2010: 125). *Baykuş yapakulak* > (*yapaku* >*lak eki*)*yapaku* >*lak* “yün parçası, yapağı” anlamındaki *yapaku* ve kuş adı yapan *-lak* ekiyle oluşmuştur. Eski Türkçe döneminde ilk olarak DLT *yapaqulak* “baykuş” biçimiyle görülmektedir (Atalay 1991: 468).

1.5. YABAN HAYVANLARI

arşlan

Kum. “arşlan” (Pekacar 2011: 40)

Eski Türkçeden başlayarak kullanılmaktadır. Orta Türkçede *arşlan* biçimi geçmektedir. Eski Kıpçak Türkçesinde de *arşlan* olarak kullanılmaktadır (Eren 1999: 21) G. Németh’e göre <*arşıl*+*-an eki* “arşıl kestane rengi, kumral” olarak kullanılmaktadır sonundaki *-a(n)* eski ve yeni diyalektlerde yaygın olarak kullanılan küçültme ekidir. Eckmann Németh’in etimolojisini tamamen benimsemiştir. (Pátrubany’dan aktaran Eren, 1999) *arşlan*, *arışlan* biçimini açıklamak için Türkçe sarı sözünün Yakutça karşılığında yola çıkmıştır. Yakutçada baştaki /s/’lerin düştüğünü biliyoruz. Buna göre Türkçe sarının Yakutçada *arı*’ya çevrildiği düşünülebilir. Pátrubany’a göre Türkçe *arşlan/arışlan* biçimi Yakutça *arı*’nın bir türevidir. *Arı*+*-arşıl eki*+*añ*. Sonundaki *añ* diyalektlerde “vahşi hayvan” olarak geçmektedir bu açıklamaya göre *arışlan*’ın “sarımtrak vahşi hayvan” anlamına geldiği anlaşılıyor. (Budenz’dan aktaran Eren,1999) *arşlan*’ın etimolojisi üzerinde dururken *kaplan* ve *sırtlan* sözlerini de göz önünde tutmak gerektiğini dile getirmiştir. Budenz gibi Bang da *arşlan*’ı kaplan biçimiyle açıklamıştır. Bang Türkçe *ılan-yılan* sürünen sözüne dayanmak istemiştir. Ona göre *arşlan* sözü *arşıl*+*ılan* biçiminde çıkmıştır. Türk diyalektlerinde yaşayan biçimlerinde *arşıl* biçimi de kullanılır. (Vámbéry’den aktaran Eren, 1999) *arış* “güçlü” ve *lan*“vahşi hayvan” bölümlerine ayırmıştır. (Ramstedt’ten aktaran Eren, 1999) eski açıklamaları göz önüne almayarak *arşlan*’ı *arş*-(arkira-‘kükremek’) ve *lan* “<Çince lan ‘vahşi hayvan, hayvan” bölümlerine ayırmıştır. (Egorov’dan aktaran Eren, 1999) Vámbéry, Ramstedt ve Şçerbak’ı özet olarak vermiş ve Kırgızcadaki *arşilda*-“kükremek” fiilini de saymıştır. Şçerbak aslan’ın kestane rengi anlamına gelen *ār*’ın *-arşıl* ekiyle kurulmuş *añ* sözünün birleşmesinden oluştuğu yönündeki eski görüşü benimsemiştir. Bu etimolojiye göre *añ* sözü *arşlan*’a yırtıcı hayvan özelliğini kazandırmıştır (Eren1999: 21-22).

arlanqaplan

Kum. “arlan” (Pekacar 2011: 40).

Arslan adının etimolojisini yukarda açıkladık. <Kap-lan TT (kaplan+(boğan/böcek K(>ğ)A(â)P(>b)[I]LAN(ñ) (Gülensoy 2007: 457). S. Nişanyan’a göre kaplan Eski Türkçe <kap-l “tutmak, yakalamak”kap-, +lan“vahşi hayvan” (Nişanyan 2007: 416). Arslanqaplan karşılığı olarak Kumuk Türkçesi sözlüğünde *arlan* verilmiştir. Bize göre bu birleşik sözcük ile yalnızca *arlan* değil arslan-kaplan cinsinden vahşi hayvanlar kastedilmektedir. Benzer şekilde Kırgız Türkçesinde *it-kuş* “yırtıcı hayvanlar”, kuşlar (Yudahin 1965: 587) anlamında kullanılmaktadır.

atyalman

Kum. “sincap” (Pekacar 2011: 47).

Kıpçak Türkçesinde *yalman* “dağ faresi, tarla faresi” (Toparlı 2014: 308) anlamında kullanılmaktadır. Kökeni hakkında bilgiye ulaşamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında *atyalman* geçmemektedir.

ayuw

Kum. “ayı” (Pekacar 2011: 55), **TT.** *ayı* “memelilerin etobur takımından, beş parmaklı, tabanlarına basarak yürüyen, yurdumuzda boz türü bulunan, iri gövdeli hayvan” (TS 2009: 158).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren görülmektedir *adıg* (Caferoğlu 2011: 4). Eski Türkçe *adıg* ayı’dan ayı. Türkçede *dh* sesi Arapçada *zal* sesine karşılık gösteriliyor (çeviri yazısında); *adhıg/azıg/ayıg/ayı* (z,y seslerindeki dönüşümle). Bu ses dönüşmesine göre, ayı sözcüğünün kökü “azgınlık, aşırılık, taşkınlık, yabanlık” bildiren *az*’dır (Eyyuboğlu 1988: 29). A. Tietzeye göre Eski Türkçe ağı zaman içerisinde değişerek ayu□ayı olmuştur (Tietze 2002: 244). *Adıg>ayıg>ayu*. Kumuk Türkçesinde genellikle dudak ünsüzlerinin yanında *ı>u* değişimi görülmektedir (Pekacar 2007: 957).

baqa

Kum. “kurbağa” (Németh, 1990: 08), **TT.** *baqa* “kaplumbağa” (DS 2009: 473).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren kullanılmaktadır (Caferoğlu 2011: 30). S.G. Clausonda *baka* “by itself frog; also tortoise if preceded by words meaning horn, stone, and the like” (Clauson 1972: 311). Eski Türkçe *baqa* “kaplumbağa ve kurbağa” için kullanılmaktadır. *Baqa* adı bu hayvanın çıkardığı *baq baq* sesinden dolayı verilmiştir (Seydakmatov 1988: 43).

börü

Kum. “kurt” (Pekacar 2011: 81), **TT.** *börü* “kurt” (DS 2009: 779).

Köktürkçeden itibaren görülmektedir *böri* (Tekin 1988: 130). Orta Türkçede *kurt* şeklinde geçmektedir. Ancak Oğuzlar yırtıcı hayvan olarak kullanılmaktadır. Türkler arasında başlangıçta kurda “yırtıcı hayvan olarak” *börü* (<*böri*) adının verildiği bilinmektedir. Daha sonra Oğuz diyalektlerinde bu adın yerini *kurt* almıştır (Eren 1998: 269). ‘worm’ ve ‘wolf’ anlamları arasında bağ açık değildir ayrıca birbirinden tamamen ayrı sözler olarak da değerlendirilebilir (Clauson 1972: 648). Vamberi *börü* kelimesini *bör/bor* şeklini köken göstererek açıklamaktadır. Bu açıklama fonetik ve semantik bağlamda büyük itirazlara yol açmamaktadır. Bu duruma rağmen, Eski Türkçeye çok yakın olan kurt için kullanılan Sogdça ismi göstermek gerekebilir. Kelimenin Doğu Fars kökenli olduğu varsayımını /k/ li şekil tespit edilmediğinden kabul etmek güçtür (Besli 2004: 33). Moğolca *poro* sözü Türk dillerinde *boz* sözünü karşılamaktadır. *P>z* sesine değişmiştir. Bundan başka *o>ö* değişmesinden *börü* sözü çıkmış olabilir (Seydakmatov 1978: 33).

cayran

Kum. “ceylan”(Pekacar 2011: 91), **TT.** “ceylan” (TS 2009: 363).

Doğrudan doğruya veya Farsça vasıtası ile Moğolcadan alınmıştır. Türkçe *ceyran* biçiminin ar(s)lan, kaplan, sırtlan gibi sözlerin analogik baskısı altında ceylan’a çevrildiği anlaşılıyor. Moğolcadan Farsça ve Türkçe yoluyla komşu dillere geçmiştir

(Eren 1998: 70). *-lan* eki ile yapılmış hayvan isimlerinde /r/ sesi zayıf bir ünsüz olduğundan çok defa düştüğü görülür Türkiye Türkçesinde *ceylan* olması da bundan dolaydır (Tietze 2002: 201).

çağan

Kum. “çakal” (Pekacar 2011: 96), **TT.** “etoburlardan, sürü hâlinde yaşayan, kurttan küçük bir yaban hayvanı” (DS 2009: 383).

Kıpçak Türkçesinden itibaren görülmektedir çağal/şağal/şağal (Toparlı 2014: 45). Farsça *şagāl jackal* Farsça /ş/ Türkçede /ç/ye çevrilmiştir. Türkçeden Avrupa dillerini de geçmiştir. Orta Türkçede *çakalaarju* adı verilir. Bu adın yabancı bir dilden geldiği açıktır (Eren 1998: 78). Farsça *şagāl* < Sanskritçe *şrigāla* (Tietze 2002: 465).

çıçqan

Kum. “fare, sıçan”(Pekacar 2011: 102), **TT.** *sıçan* “fareden iri, zararlı birçok türü bulunan kemirgen, memeli hayvan” (TS 2009: 1293).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren sıçğan/sıçan kullanılmaktadır (Caferoğlu 2011: 202). S.G. Clauson *sıçğa:n* “an old animal name ending in –ğa:n” (Clauson 1972: 796). /S/ gerileyici ünsüz benzeşmesi yoluyla /ç/ olmuştur.

çoçqa

Kum. “domuz” (Pekacar 2011: 106).

Eski Türkçeden başlayarak *çoçga/çokça* (Clauson 1974: 400) kullanılmaktadır.(Mikkolay’dan aktaran Eren, 1999) Bulgar hanlarının listesinde *doxs* ‘Scwein’ biçimi geçer. Bilimsel yayınlarda bu görüş sıklıkla tartışılmıştır. Çuvaşça *sınsa* adının kökeni bilinmemektedir. Macarca *disznó* “domuz” biçiminin Eski Çuvaşçadan kalma olduğu açıktır. Yeni Türk diyalektlerinde Çuvaşça *sısnaya* benzer bir kullanım göze çarpmıyor. (Şçerbak’tan aktaran Eren, 1999) Çuvaşça *sısnayı* çağdaş diyalektlerde kullanılan *çoçga* ile birleştirmiştir. (Egorov’dan aktaran Eren, 1999) Çuvaşçada *sınsa*’yı Hakasça, Başkurtça, Tatarca biçimlerle karşılaştırmıştır (Eren

1999:118-119). Tarihi Türk lehçelerinde *çoçga'nın* domuz yavrusu anlamında kullanıldığı görülmektedir. Eski Türkçe *bugur*, *çocuk*, *sıp* gibi hayvan isimleri isimden isim yapan *+a* eki ile genişler buna göre Eski Türkçe *çocuk+a* “domuz yavrusu” olmuş olabilir. Türkiye Türkçesi ağızlarında geçmemektedir.

doñuz

Kum. “domuz” (Pekacar 2011: 115), **TT.** “domuz” (TS 2009: 559).

Köktürkçeden başlayarak *toñuz* (Orkun 1994:867) kullanılmaktadır. Eski ve yeni diyalektlerde “yağlı, semiz, şişman” olarak kullanılan *toñ* (<*doñ*) *toñ* köküyle *toñuz* adı arasında bağ vardır. H. Eren şunları aktarmaktadır; Mikkolay’a göre Bulgar hanlarının listesinde *doxs* ‘Scwein’ biçimi geçmektedir (Eren 1999: 119). Bilimsel yayınlarda bu görüş sıklıkla tartışılmıştır. Macarca *disznó* *domuz* biçiminin eski Çuvaşçadan kalma olduğu açıktır. On iki hayvanlı Türk takviminin bir yılını gösteren *tonguz* sözcüğünün *tong* “soğuk, soğuktan donmuş” ile *tonga* “kaplan türünden yırtıcı bir yaratık” ile köken bakımından bağlantısı vardır. Sonundaki *uz*, /z/ sesleri ektir. *Tong* “soğuk” ile bağlantılı olursa *tong-u-z/tonguz* “soğukta yaşayan, soğuktan etkilenmeyen” demektir. *Tonga* kaplan türünden yırtıcı hayvan ile bağlantı kurulursa *tonga-tong (a)-z-tonguz*: yırtıcı saldırgan anlamına gelmektedir (Eyyuboğlu 1988: 89).

giyik

Kum. “geyik”(Pekacar 2011: 138), **TT.** *geyik* “geyikgillerden, erkeklerinin başında uzun ve çatallı boynuzları olan memeli hayvan” (TS 2009: 756).

Köktürkçeden itibaren görülmektedir *kiyik* (Ergin 2011:134). S. G. Clausonda vahşi dört ayaklı hayvanların genel adı (Clauson 1972: 755) olarak geçmektedir. Eski Türkçede evcil olmayan evde beslenmeyen bütün yaratıklara *keyik/kiyik/geyik* denmiştir. Geyik sözcüğünün kökeni olan *key* de “yaban, evcilleşmemiş, avlanması gereken” anlamındadır (Eyyuboğlu 1988: 281). <*Ked* “pek, sağlam” *+ik* “yabani hayvan” (Gülensoy 2007: 364) şeklinde oluşmuştur.

jiraf

Kum. “zürefa” (Pekacar 2011: 171), **TT.** *zürefa* “zürafa geviş getiren memelilerden, Afrika da yaşayan, çok uzun boylu ve boyunlu, derisi alacalı, ot yiyen hayvan” (TDK 1998: 2522).

Arapça *zırf* kökünden gelmektedir“Afrika kökenli bir hayvan” sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük Farsça *zurnāpā* sözcüğünden alıntıdır.

kirpi

Kum. “kirpi” (Pekacar 2011: 178), **TT.** *kirpi* “uzunluğu 25-30 santimetre olan, sırtı dikenlerle kaplı memeli hayvan” (TS 2009: 1187).

Eski Türkçeden başlayarak kullanılmaktadır.<*Kirp-* “dikenlerini sık sık açıp kapamak” (kirp- fiilinin ince ünlülü biçimi olmalı). Kirpi ile kirpik sözcüğü arasında bağlantı dikkat çekicidir. İkisinde de *kıl/diken* anlamı bulunması, köken olarak da aynı olduğunun belirtisidir (Gülensoy 2007: 523). S. Nişanyan’a göre *kirp-* fiilinin her iki anlamıyla “yün kırmak, göz kırmak” ilişkisi düşünülebilir (Nişanyan 2007: 523). H. Eren, Farsçada *kirpuu* olarak geçtiğini; buna dayanarak Egorov’un Farsçadan alıntı olduğu yolundaki açıklamasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Eren, tanımını şu şekilde yapmıştır: Kirpi “sırtı dikenlerle kaplı memeli hayvan” (Eren 1999: 276).

labay

Kum.“sıçan, fare” (Pekacar 2011: 187).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

loban

Kum. “fare, sıçan” (Pekacar 2011: 189), **TT.** “köstebek” (DS 2009: 3082).

Karaçay-Malkar Türkçesinde *loban* “köstebek” anlamında kullanılmaktadır. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Tarihi Türk lehçelerinde

lobangeçmemektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında *loban* “köstebek” anlamında kullanılmaktadır.

maral

Kum. “ala geyik, kızıl geyik, Sibiryaya geyiği” (Pekacar 2011: 194), **TT.** *maral* “dişi geyik, güzel, kızıl geyik” (TS 2009: 1345).

Maral Türkçeye Moğolcadan geçmiştir. Türkçede Farsçadan alınmış meral biçimi yaygın iken, modern kullanımda Moğolca aslına göre düzeltilmiştir (Nişanyan 2007: 540). Moğolca maral ‘sığın’ Türkçe ceylan da Moğolcadan alınmıştır (Eren 1999: 288).

maymun

Kum. “maymun” (Pekacar 2011: 197), **TT.** *maymun* “dört ayaklı, iki ayağı üzerinde de yürüyebilen, ormanda toplu olarak yaşayan, kuyruklu hayvan, primat” (TS 2009: 1356).

Maymun Kıpçak Türkçesinden itibaren *maymūn* şeklinde görülmektedir (Toparlı 2014: 178). Arapça aynı anlama gelen *mīmūn* veya *maymūn* sözcüğünden alıntıdır. Maymun sözcüğünün geçtiği en eski kaynak Codex Cumanicus’dur (Karahan 2013: 15). Eski Türkçede maymun anlamında *beçin/biçin* kullanılmaktadır.

megecin

Kum. “yaban domuzu” (Pekacar 2011: 197).

Kırgız Türkçesinde *megilcin*, “dişi domuz, yavruları olan domuz” (Yudahin 1965: 900). Kökeni hakkına bilgiye ulaşılamamıştır. Bize göre *megecin* Moğolca *mezgh* “domuz” (Rajki 2006: 65) kökünden gelmiş olabilir. Türkiye Türkçesi ağızlarında geçmemektedir.

müyüzburun

Kum. “gergedan” (Pekacar 2011: 204).

Müyüz Eski Türkçe boynuz anlamında kullanılmaktadır. Belirgin vücut özelliği göz önüne alınarak verilen adlara örnektir. Türkiye Türkçesi ağızlarında geçmemektedir.

pil

Kum. “fil” (Pekacar 2011: 233), **TT.** “fil” (TS 2009: 702).

Harezm Türkçesinden itibaren kullanılmaktadır fil/pil (Ünlü 2012: 193). Farsçada *pil* şeklinde geçmektedir (Eyyuboğlu 1991: 263). Kumuk Türkçesinde Arapça Farsçadan alıntı kelimelerde söz başı /f/ sesi /p/ye çevrilir. Eski Türkçede ve Orta Türkçede bahsi geçen hayvan için *yaña yañam*, *yañan*, *yagan* ve türevleri kullanılmıştır (Karahan 2013: 13).

qaban

Kum. “domuz” (Pekacar 2011: 239), **TT.** *kaban* “yaban domuzu” (DS 2009: 1884).

Kıpçak Türkçesinden itibaren *qaban* şeklinde kullanılmaktadır (Toparlı 2014: 121). A.W.Sevortyan’a göre 1. Yaban domuzu, 2. Sağlıklı, güçlü, 3. Kötü huylu, 4. Bir sonrakisi anlamlarında kullanılmaktadır. Moğolca *haban*’dan geldiği düşünülmektedir (Sevortyan 1937: 164). Moğolcada kelime geç dönemde yer aldığından büyük ihtimalle kökeni eski Türkçedir. Kelimedeki ses değerinin uzunluğunun sonradan kısaltılmış olduğunu Güney-Batı Türk lehçelerinde ortada yer alan sedalı /b/ sesi göstermektedir (Besli 2010: 67).

qaplan

Kum. “kaplan” (Pekacar 2011: 246), **TT.** *kaplan* “kaplan kedigillerden, enine siyah çizgili, koyu sarı postu olan, Asya da yaşayan çevik ve yırtıcı hayvan” (TDK 1998: 1199).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren görülmektedir □aplan (Caferoğlu 2011:166). <Kap-lan TT (kaplan+(boğan/böcek K(>ğ)A(â)P(>b)[I]LAN(ñ) (Gülensoy 2007: 457).S.G. Clausonda *kapla:n* “a large feline, probably leopard rather than tiger, but the vagueness of oriental terminology makes certainty impossible. One of a number of animal names ending in –la:n” (Clauson 1972: 584). S. Nişanyan’a göre kaplan Eski Türkçe <kap-l “tutmak, yakalamak”, kap- +lan “vahşi hayvan” (Nişanyan 2007: 416).

qoyan

Kum. “tavşan” (Pekacar 2011: 269), **TT.** *koyan* “tavşan” (DS 2009: 2112).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren görülmektedir □uyanığ “tavşan” (Caferoğlu 2011: 190). Eski ve yeni lehçelerde *koyan* (<kodan) adı kullanılmaktadır. *Koyan* (ko□an) “tavşan” orta dönemden önce kelime not edilmemiştir. Fakat ko□an’a kadar gider (bu kelime eski olmalıdır); daha eski bir kelime olması için iki sebep vardır: bazı Kuzey-Doğu şekilleri Tuvalar tavşana *kodan* adı yanında *koygun* adını da verirler (Besli 2010: 314).

qubagiyik

Kum. “geyik” (Pekacar 2011: 269).

Geyik Eski Türkçeden başlayarak kullanılmaktadır. Orta Türkçede *keyik* yaban hayvanı aslında yabancı olup eti yenen her şey. Eski Kıpçakça da *keyik* “yabancı hayvan” olarak geçer (Eren 1999: 155). Bu ad iki kelimededen oluşmaktadır *quba+geyik*. *Guba* “açık sarı; soluk boz” (sığır tüyü rengi hak.) (Pekacar 2011: 269) anlamlarında kullanılmaktadır. Renginden hareketle verilen adlara örnek olabilir. *Qubageyik* Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

sasıqgözen

Kum. “kokarca” (Pekacar 2011: 289), **TT.** *sasık* “kokmuş bayatlamış, kötü koku” (DS 2009: 3551).

Sasıq: “pis koku, pis kokulu, pis kokan” anlamlarında kullanılmaktadır. Moğolca *küren-e* “kokarca, sansar” (Gülensoy 2011: 17) anlamında kullanılmaktadır. *Küzen* kokarca anlamıyla ilk olarak Eski Kıpçak Türkçesinde görülmektedir *kara küzen* (Toparlı 2014: 127).

silewsün

Kum. “vaşak” (Pekacar 2011: 296).

Moğollar *silegüsün*, *silügüsün* adını kullanmaktadırlar (Eren 1999: 434). Moğolcadan Kıpçakçaya geçmiştir. Tarihsel sahada CC dışında yalnızca Çağatayca da görülmektedir (Karahana 2013: 13). *Silewsün* şekliyle Türkiye Türkçesi ağızlarında geçmemektedir.

suwsar

Kum. “sansar” (Pekacar 2011: 304), **TT.** *sansar* “postları değerli türlü etçil hayvanların ortak adı” (TDK 1998: 1408).

Eski Uygur Türkçesinde *sansar* “özel ad” <sü+sar (Gülensoy 2007: 732). Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

sütbaqa

Kum. “kara kurbağası” (Pekacar 2011: 305)

Eski Türkçe kurbaka’dan kurbağa. Türkçede *kur* “soy, sop, kurma, düşünme, sırt, arka” anlamlarını da içerir. Burada kur ile *baka/baga/bağa* “kabuk”dan oluşan *kur-bağa/sırtı* “kabuklu, sırtı kavkılı demektir”, başka dilde benzeri yoktur, sözcüğün kökeni bakımından. Bu sözcüğü *kır-bağa* kabuğu kır rengi diye açıklamak yanıltıcıdır, kurbağanın doğal yapısı görünümü öyle değildir (Eyyuboğlu 1995:447). Divan-ı Lügati’t-Türk’te *kur- baka* olarak geçer (Ercilasun 2014:747). Onomat “kur”, croaking sound (Godward 1999: 219).

taqalıbaqa

Kum. “kaplumbağa”(Pekacar 2011: 332), **TT.** *baga* “kaplumbağa” (DS 2009: 473).

DLT’de *müñüz baka* “kaplumbağa” (Ercilasun 2014: 767) şeklinde geçmektedir. Eski kaynaklarda *kaplu baka* olarak geçmektedir. Buna göre, kaplumbağa biçiminde *m-<-n* sesinin sonradan türediği anlaşılıyor (Eren 1999: 209). S.G. Clauson’a göre “by itself frog; also tortoise if preceded by words meaning horn, stone, and the like” (Clauson1972:51). *Kaplu-baka/kapluba-ka/kaplıbaka/kaplıbaga/kaplu(m)bağası*tındaki kavkının bir giysi gibi gövdesini kaplaması nedeniyle bu adı almıştır. Kaplu-bağa denmesi gerekirken, ağız ayrılığı sonucu /m/ sesi girmiştir, eski kaynaklarda kaplubağa, kaplıbağa denir) (Eyyeboğlu 1995:374). Covered, plated (Godward 1999: 185). *<taqa* “kafa, kafatası”+*baqa* şeklinde oluşmuştur.

tavşan

Kum. “tavşan” (Pekacar 2011: 326), **TT.** *tavşan* “tavşangillerden, eti yenen, hızlı koşan, postundan yararlanan bir memeli türü” (TS 2009: 1923).

Köktürkçeden itibaren görülmektedir *tabışgan* “tavşan” (Ergin 2011: 112).S.G. Clausonda *tavişğa:n* “hare; an old animal name ending in –ğa:n. This word has a very long history; it was a pre-VIII loan-word in Kitan as taoli” (Clauson 1974:442). Eski Türkçe *tavişgan* “hızlı giden, kaçan, çok hızlı koşan”dan tavşan. Eski Türkçe *tav* sözcüğü hızlilik bildirir. Tavranmak “hızlanmak, hızlı devinmek, çok hızlı yürümek” köke gelen *iş* ekiyle *tav-ı-ş/taviş* “gürültü, hızlı, hızlılık”, *bat-ı-ş/batış* “batma görünmez olma”, *tal-ı-ş/talış/dalış* “dalma, gömülme, girme”, *tav-ı-ş/taviş* daha sonra gan ekiyle *tav-ı-ş-gan/tavişgan/tavşan* (Eyyoboğlu 1999: 649).

tülkü

Kum.“tilki” (Pekacar 2011: 345), **TT.** *tilki* “köpekgillerden, uzunluğu 90, kuyruğu 30 santimetre kadar, ırklarına göre çeşitli renklerde olan, ağız ve burnu uzun ve sivri, kümes hayvanlarına zarar veren, kürkü beğenilen bir memeli türü” (TS 2009: 1982).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren *tilkü* (Orkun 1994:864) görülmektedir. Orta Türkçede de *tilkü* olarak geçmektedir. *Tilkü* “fox” (Clauson 1972: 498). Hasan Eren’e göre eski ve yeni diyalektlerde kullanılan ortak addır. Kökeni bilinmemektedir. Eski bir açıklamaya göre tük, tüg, tüy tüy, kıl yün sözünden *-li*, *-lü* ekiyle yapılmıştır: *tükli*, *tüklü* (Eren 1999: 408).

xunduz

Kum. “kunduz” (Pekacar 2011: 376), **TT.** “kunduz, kastor” (TS 2009: 928).

Eski Türkçeden başlayarak *kunduz* şeklinde kullanılmaktadır. Orta Türkçede de *kunduz* biçimi geçmektedir. Türkçe *kund* kökünden geldiği sonundaki *z*’nin ek olduğu düşünülmektedir. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Eren 1999: 267). Orta Türkçe *-kun* “soymak” *+t-(u)z* (Gülensoy 2007: 565). *<kunu + utır* “susamuru” birleşimi mümkündür (Besli 2010: 90).

1.6. SÜRÜNGENLER

çıbara

Kum. “yılan” (Pekacar 2011: 102).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında geçmemektedir.

gesertki

Kum. “kertenkele” (Pekacar 2011: 136), **TT.** “kertenkele” (TS 2009: 1141).

Kıpçakçadan itibaren □asart□a/□asartki/keseltki/kesürtikü (Toparlı 2014: 130-160) kullanılmaktadır. S. G. Clauson iki kök mükündür *-kes* ve *-kel* (Clauson 1972: 719). Birçok kez bu köklerle birleşik kelimeler elde edilmiş ya da tabu etkisi altında söz konusu şekiller oluşturulmuştur. Yakut Türkçesi *kulyeri* “kertenkele” Moğolca’dan alıntıdır (Besli 2010: 63). Farsça *kelte* “güçten kesilmiş hayvan, kuyruğu kesik hayvan” ile *keler*’den *kelte-keler/keltekeler/kertenkele* şeklinde oluşmuştur (Eyyuboğlu 1988: 400).

qırqayaq

Kum. “kırkayak” (Pekacar 2011: 261), **TT.** “kırkayak” (TS 2009: 1160).

Bu ad *kırk* ve *ayak* olmak üzere iki kelimededen oluşmuştur. Kumuk Türkçesinde hayvanların adlandırılmasında izlenen belli yollar vardır. Belirgin vücut yapıları hayvanlara ad verme etkili olan unsurlardan biridir. *Müyüzburun*, *qırqayaq* vb. belirgin vücut yapılarından dolayı verilmiş adlardır.

sariyek

Kum. “engerek yılanı” (Pekacar 2011: 288).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Engerek yılanı başı üç köşeli, rengi siyah veya siyaha yakın, taşlık ve güneşli yerlerde yaşayan zehirli bir yılan. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında geçmemektedir.

vataraka

Kum. “karayılan” (Pekacar 2011: 363).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

yılan

Kum. “yılan” (Pekacar 2011: 395), **TT.** “yılan” (TS 2009: 2179).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren *yılan/ılan* (Caferoğlu 2011: 294-300) şekillerinde kullanılmaktadır. S.G. Clausonda *yıla:n(Ğ-)* “snake” (Clauson 1972: 930) şeklinde geçmektedir. On iki hayvanlı Türk takviminde adı geçen hayvanlardan biridir. Genel kabul gören görüşe göre <yıl- “kaymak, sürünmek” *ān+* fiilden ad yapan ek.

1.7. HAŞERAT

alpelek

Kum. “akrep” (Pekacar 2011: 33).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

agırap

Kum. “akrep” (Pekacar 2011: 37).

Harezmi Türkçesinden itibaren görülmektedir aqreb (NF 1998: 11). *Ar. Aqrab* (Eren 1999: 6). Kumuk Türkçesinde Arapça Farsçadan giren alıntı kelimelerde orta hecede ve kelime sonunda bu örnekte de gördüğümüz gibi tonlu ünsüzler tonsuz karşılıklarına dönüşmektedir (Pekacar 2006: 65). Kumuk Türkçesinde Aynı zamanda Arapça Farsçadan alıntı kelimelerde Kumuk Türkçesinde kelime başında /r/ ve // seslerinin önünde ünlü türemesi görülmektedir (Pekacar 2006: 66).

balcibin

Kum. “bal arısı” (Pekacar 2011: 59), **TT.** *bal arısı*“ zar kanatlılardan, bal ve bal mumu yapan, iğnesiyle sokan böcek” (TS 2009: 117).

Harezmi Türkçesinde *bal arısı/bal* □urtu(Ünlü 2012: 76) şeklinde geçmektedir. Bu sözcük iki addan oluşmaktadır. *Bal* “arıların bitki ve çiçeklerden topladıkları özden yaptıkları tatlı, koyu ve sıvı madde”. *Cibin* “sinek, sivri sinek”. H. Eren kökeniyle ilgili bir açıklamada bulunmamış, *çibin*’i ? işaretiyle birlikte Moğolca *simağul* sözcüğüyle birleştirdiğini, Ligeti’nin ise *simağul*’u Türkçedeki *sinek* ile birleştirdiğini nakletmiştir (Eren 1999: 71). Gülensoy’a göre Sümerce *zibin*’den gelmiş olabilir (Gülensoy 2007: 201).

bit

Kum. “bit” (Pekacar 2011: 76), **TT.** *bit* “yarım kanatlılar alt takımına giren, insan ve memeli hayvanların vücudunda asalak olarak yaşayan böcek, kehle” (TS 2009: 285).

Karahanlı Türkçesinden itibaren *bit* olarak kullanılmaktadır (Ünlü 2012: 134). Arapça *bāit* gecedan kalan bayat *byt* geceleme bir yerde kalma (Nişanyan 2007: 62).

bürçe

Kum. “pire” (Pekacar 2011: 86), **TT.** “insanın ve bazı hayvanların kanını emerek yaşayan, iyi sızdığı için kolay yakalanamayan, küçük, asalak böcek” (TS 2009: 1608).

DLT’de *bürge* “pire” (Ercilasun 2014: 607) şeklinde geçmektedir. Eski Kıpçak Türkçesinde *bürçe/bürşe/püre* “pire” (Alagöz 2011: 33) anlamında kullanılmaktadır. S.G. Clausonda *bürge* an old word ending in –ge; “flea” (Clauson 1972: 362) şeklinde geçmektedir. Mong. *Bügü-rge* (-wr-) Mong. *Burka/bugurge/buurke* (EDAL 2003: 357) den gelmiştir. Kelimedeki artdamak ünsüzü Oğuz lehçelerinde düşmüştür. Kıpçak Türkçesi’ndeki *çe* küçültme eki olabilir.

cibin

Kum. “sinek” (Pekacar 2011: 92), **TT.** *cibin* “karasinek” (DS 2009: 956).

Eski Kıpçak Türkçesinde *çibin* “sinek” olarak geçmektedir. Eski ve yeni lehçelerdecibin (<*çibin*) yanında *sinek* adı da kullanılmaktadır. H. Eren kökeni hakkında fikir ileri sürmemiş şunları aktarmıştır; Ramstedt Türkçe *çibin* olarak ? işareti ile Moğolca *simuğul* biçimiyle birleşmiştir, Ligeti Moğolca *simuğul’u çibin* yerine Türkçe sinek sözcüğü ile birleştirmiştir (Eren 1999: 71). Sivrisineğe verilen *cibin* Türkiye Türkçesinde *cibinlik* “sineklik” türevinde saklanmaktadır.

culaa

Kum. “tesbih böceği”(Pekacar 2011: 93), **TT.** *cura* “arıların baş oğuldan sonra verdikleri oğul” (DS 2009: 1017).

A.Tietze'de *cūlāh* <*cūllāh* örümcek olarak geçmektedir. (Tietze 2002: 454). H. Eren *cura* için “bir tür küçük atmaca” tanımını ve Anadolu Ağızlarındaki *cure/cüre* biçimlerini vermiş, sözcüğün Farsçada *curra* biçiminde olduğunu söyleyerek, Farsça kökenine vurgu yapmıştır (Eren, 1999; 73).Sözcüğün Türkiye Türkçesinde *cura/cüre* biçimlerini *r>l* ses değişimi ile açıklayabiliriz.

çeñertki

Kum. “çekirge” (Pekacar 2011: 101), **TT.**“çekirge” (TS 2009: 408).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren görülmektedir *çekürke* (Eraslan 2012: 565). S.G. Clauson'a göre *-ga -ge* ekiyle yapılmış bir türevidir. Bu ek hayvan ve böcek adlarının yapımında yaygın olarak kullanılır. S.G. Clauson çekirgenin kaynaklarda geçmeyen *çekür* (<çek-)>den geldiğini yazmıştır. Ona göre, eski kaynaklarda *çekürge* olarak geçiyorsa da *çekirtge*'nin orijinal biçim olduğu düşünülebilir (Clauson 1972: 113). H. Eren kökeni hakkında fikir bildirmemiş J. Eckmann'ın *çekirtge*'deki /t/ nin sonradan türediği görüşünü aktarmıştır (Eren 1999: 83). Bazı eski hayvan adlarının sonunda *-ge* hecesinin bulunduğu bilinmektedir. İlk hecelerin ses taklidi manasını taşıdığı tahmin edilebilir (Clauson 1972: 490).Türkiye Türkçesinde“düz kanatlılardan, uzun olan art bacaklarına dayanarak uzağa sıçrayabilen, birçok türü olan bir böcek” (TS 2009: 408) anlamında kullanılmaktadır.

çillexurt

Kum.“ipek böceği” (Pekacar 2011: 105).

Bu sözcük *çille* “ipek”+*xurt* “kurt”olmak üzere iki kelimedenden oluşmaktadır. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesi ağzlarında geçmemektedir.

çirkew

Kum. “(bozuk mamulde görünen) kurtçuklar, larva” (Pekacar 2011: 105).

Eski Türkçe *Çer* 1. vücut ağırlığı, kabızlık (moral.) 2. çürük, faul 3. çürük 4. hastalık 5. kir 6. hasta olmak, hasta 7. çürük 8. tutkal anlamlarında kullanılmaktadır

(AEDL 2003: 434) Kumuk Türkçesindeki *çirkew* eski Türkçe *čer* ‘ ile ilişkili olabilir. Kırgızca da *çirkey* sivrisinek anlamındadır. Türkiye Türkçesinde ağızlarında bulunmamaktadır.

gegewül

Kum. “at sineği, ıvez; sığır sineği, büve” (Pekacar 2011: 132).

Eski Kıpçak Türkçesinde kükevün “at sineği” (Alagöz 2011: 40) anlamında kullanılmaktadır. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Bize göre *kükevün* ile ilişkili olabilir. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

göbelek

Kum. ”kelebek” (Pekacar 2011: 138), **TT.** “kelebek” (TS 2009: 1129).

Eski Kıpçak Türkçesinden itibaren görülmektedir *kelebek/köbelek* (Toparlı 2014: 157). H. Eren’e göre kelebeğin kanatlarıyla çıkardığı sestem gelebilir (Eren 1999:227). Eski ve yeni lehçelerin sonunda kullanılan /k/ bir küçültme ekidir. Anadolu ağızlarında kullanılan *öbelek -öpelek* biçimleri kelebek’in eski biçimlerini saklamıştır. Ancak *öbelek -öpelek* biçimlerin baştaki /k/ düşmüştür (Eren 1999: 227). İ.Eyyuboğlu’na göre *küp* kökü “kap içine öteberi konan araç, gövdesel bir nesne” anlamlarını içermektedir. Kelebek de ufak gövdeli, ince tüylü bir kurtçuk olduğundan bu kökten doğmuştur (Eyyuboğlu 1988: 395).

güye

Kum. “güve” (Pekacar 2011: 147), **TT.** “kurtçuğu yapağı, yünlü kumaş ve dokuma yiyen pul kanatlılardan bir böcek” (TS 2009: 816).

Orta Türkçede *küyē* olarak geçmektedir. Eski Kıpçak Türkçesinde *küyē* biçimi kullanılmaktadır (Eren 1999: 167). İ. Y. Eyyuboğlu’na göre Eski Türkçe *küye* (kök anlamı: oyucu, delici, kemirici) den güve (ağaç kabuklarını, dokumaları, giysileri kemirip delen böcek) (Eyyuboğlu 1988: 306). T. Gülensoy’a göre Eski Türkçe *küy-*, *köy-* “yanmak”+e şeklinde oluşmuştur (Gülensoy 2007: 398).

keci

Kum. “ipek kozası” (Pekacar 2011: 176), **TT.**“ipek kozası”, *keci böceği* “ipek böceği” (DS 2009:2716).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

miya/ miyama

Kum. “örümcek” (Pekacar 2011: 201),

İlk olarak DLT’de b□y/b□g ve *bi*(Atalay 1991: 107) şekilleri geçmektedir. Eski Kıpçak Türkçesinde bev/böv/böy “örümcek” (Alagöz 2011: 35) anlamında kullanılmaktadır. Çağdaş Türk Lehçelerinde *biy*, m□y, *bew* şekilleri bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında *boy/böcü/böç/böge/bögevi/böguse/böğü/böve/böy/böyü/böyü sü/büü/büve/büvü/büye/bübü* şekilleri kullanılmaktadır.

poqluq qoñuzaq

Kum.“bok böceği” (Pekacar 2011: 235), **TT.**“böcek eklem bacaklıların, altı bacaklı, çoğu kanatlı ve vücutları baş, göğüs, karın olarak eklemlerden oluşmuş, hayvan sınıfı, haşere” (TDK 1998: 343).

Eski Kıpçak Türkçesinden itibaren □oñuzan □urt/□onguz □urtı/tonğuzdan □urd(Toparlı 2014: 153) şekillerinde tanıklanmaktadır. A. W. Sevortyan’a göre *goñuz* sonundaki *-ag* eki küçültme. 1. Böcek, 2. Kara Fatma, hamam böceği. 3. Ateş böceği koñur kahverenginden gelmektedir (Sevortyan 1974: 62). Göktürk, Eski Uygur, Karahanlı Türkçesinde *koñuz* olarak kullanılmaktadır (Besli 2010: 81). Söz konusu böceğin beslenme şeklinden hareketle bu isim verilmiştir.

qannala

Kum. “tahtakurusu” (Pekacar 2011: 245), **TT.** *gandala* “tahtakurusu” (DS 2009:).

Eski Kıpçak Türkçesinde □andala “beşik biti” (Alagöz 2011: 34) anlamında kullanılmaktadır. A.Tietze’ye göre Rumcadan alınmıştır (Tietze 2003:). A. W. Sevortyan’a göre etimolojisi bilinmemektedir ancak *kan* ile bağlantılı olabileceği üzerinde durmaktadır (Sevortyan 1974: 254).

qaracibin

Kum.“karasinek” (Pekacar 2011: 248), **TT.** “böcekler sınıfının çift kanatlılar takımından, insan ve evcil hayvanların kanını emen, görünüşü ev sineğine benzeyen bir eklem bacaklı türü” (TS 2009: 1082).

Bu isim kara ve cibin olmak üzere iki kelimeden oluşmuştur. *Cibin*’in etimolojisini yukarda açıkladık. Renginden hareketle verilen adlara örnektir.

qatalan

Kum.“ivez, at sineği” (Pekacar 2011: 253).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında geçmemektedir.

qoñuzaq

Kum.“böcek” (Pekacar 2011: 267).

Eski Kıpçak Türkçesinde □onuz “çatal böceği, bok böceği” (Alagöz 2011: 231) anlamında kullanılmaktadır. Çuvaş Türkçesi hariç tüm kaynaklarda böcek anlamındadır; Çuvaş Türkçesi’nde ise birleşik kelimedir: *hurt-hämär* “arılar” (Besli 2010: 316). İki Altayca proto tipten oluşan yansıma kelime olabilir: a) Proto Altay: (?) *goñu-r* “atsineği”: Proto Mançu-Tunguz: *guñu* “büyük sinek, cırlak” Proto Moğolca: *gugur* “at sineği kurtçuğu”: Kalmuk: βür Halha: *guur*, Buryat: *guur*, Ordos: *gūr*. b) Proto Altay: (?) *k'oñu-r* “haşere, parazit (kurtçuk)”: Proto Mançu-Tunguz: *huñu-li* “sinek kurtçuğu”*hürsn* Halha: *huurs* (Besli 2010: 316). Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

süyrüçibin

Kum. “sivrisinek” (Pekacar 2011: 306), **TT.** *sivrisinek* “çift kanatlılardan, insan ve memeli hayvanların kanıyla beslenen, birçok türü bulunan ve bir türü sıtma mikrobu aşıl原因, sulak, bataklık yerlerde çok üreyen ve bulaşıcı hastalıkları yayan uçucu böcek” (TS 2009: 1360)

Kıpçak Türkçesinden itibaren *sivri çibin/sürü çibin/sürü şibin/süvrü çibin* (Toparlı 2014: 238) olarak geçmektedir. See *sivri, sharp-pointed+ sinek, fly mosquito* (Godward 1999: 337).

tarakan

Kum. “hamam böceği” (Pekacar 2011: 322).

Rusça’dan alıntı bir addır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunmamaktadır.

xomursğa

Kum. “karınca” (Pekacar 2011: 374), **TT.** “karınca” (TS 2009: 1087).

Köktürkçeden itibaren kullanılmaktadır *qomursya* “karınca” (Orkun 1994: 843). Orta Türkçede *karınça/karınçak* olarak geçmektedir. <*Kur* “kuşak, kemer”+(1)nça “küçültme eki”(Gülensoy 2007: 469). Altayca proto tipleri: Proto Altay: *kumi-* “haşere türü” Proto Mançu-Tunguz: *kumi-r-* haşere, karınca (Besli 2010: 321).

xurt

Kum. “kurt, böcek” (Pekacar 2011: 376), **TT.** “kurt” (TS 2009: 1342)

Köktürkçeden itibaren kullanılmaktadır *qurt* (Orkun 1994: 845). DLT’de *kurt* “solucan soyundan olan hayvanlar” anlamındadır. Eski Kıpçak Türkçesinde “kurt, solucan” (Alagöz 2011: 27) anlamlarında kullanılmaktadır. Yakut Türkçesi hariç tüm kaynaklarda “kurt, böcek” (ortak isim) (Besli 2010: 194).

2. BÖLÜM

2.HAYVANCILIKLA İLGİLİ TERİMLER

Bu bölümde Kumuk Türkçesinde hayvancılıkla ilgili terimler; organ adları, yaşam alanları, hayvancılıkla ilgili meslek adları, yansımali sözcükler vb. şekilde tasnif edilmiştir. Söz konusu adların etimolojileri tespit edilmeye çalışılmış ve Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ayrıca yansımali sözcükler morfolojik olarak incelenmiştir.

2.1. ORGAN ADLARI

aşiq

Kum. “aşık kemiği” (Pekacar 2011: 45), **TT.** *aşık* “baldır kemiği ile eklemleşerek bileğin belli başlı oynak merkezini oluşturan, ayak bileğinde bulunan küçük kemiklerden biri” (TS 2009: 196)

Harezmi Türkçesinden itibaren aşu “aşık kemiği” (Ünlü 2012: 50) olarak kullanılmaktadır. *Aşuk* (aşmaktan) aşık demektir. Bu adı almasının nedeni kemiğin dışı doğru çıkık, aşkın olmasındandır (Eyyuboğlu 1988: 23). <*aşu+k* küçültme eki (Gülensoy 2007: 82).

bawursak

Kum. “insan ve hayvanda işkembe” (Pekacar 2011: 66), **TT.** “bağırsak” (TS 2009: 178).

Bağırsak/bağursuk 14. Yüzyıl’a kadar sözcüğü takip edebiliyoruz (Clouston 1972: 365). Kumuk Türkçesinde genellikle dudak ünsüzlerinin yanında *ı>u* değişimi görülmektedir (Pekacar 2007: 954). Kumuk Türkçesinde kelime içinde genellikle ilk hece sonunda olmak üzere /g,ğ/ ünsüzleri sızıcılaşarak /w/ olur (Pekacar 2007: 955).

çarx

Kum. “hayvan gövdesi” (Pekacar 2011: 99).

Karaçay-Malkar Türkçesinde *çarh* “organizma” (Tavkul 2000: 170) anlamındadır. Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

eltir

Kum. “kuzu kürkü, kuzu postu” (Pekacar 2011: 120).

S.G. Clausonda *eldiri/eldri* “kedi veya kuzu derisi” (Clauson 1972: 135) olarak geçmektedir. Kazak Türkçesinde *iltir* “kuzu derisi”, Hakaşçada *elri* “süt kovası, keçi derisinden yapılan süt kovası” anlamında kullanılmaktadır (Clauson 1972: 135). *Eltir ton* “kuzu kürkünden manto”. Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

dawa

Kum. “boynuzu olmayan hayvan” (Pekacar 2011: 111).

Dawa eçki “boynuzsuz keçi” anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunmamaktadır. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

quyruq

Kum. “Bütün türlerden hayvanların kuyruğu, ayrıca yıldız adı (Pekacar 2011: 275), **TT.** “kuyruk” (TS 2009: 1273).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren *qudruq/ğ* kullanılmaktadır (Eraslan 2012: 560) Eski Türkçede “hayvan kuyruğu” Moğolca *kuurğa:k*, *kuurğu:n* “kambur”. S.G.Clauson Eski Türkçede “bütün türlerden hayvan kuyruğu” anlamında kullanıldığı üzerinde durmaktadır (Clauson 1972: 604).

quyruqlu

Kum. 1. Kuyruğu olan; *uzun quyruqlu at* uzun kuyruklu at 2. Koyun kuyruklu, koyun kuyruğu olan; *quyruqlu qoy* kuyruklu koyun (Pekacar 2011: 275). <quyruq+lu şeklinde oluşmuştur.

müyüz/müyüzlü

Kum. “boynuz” (Pekacar 2011: 204).

Müñüz/müyüz Eski Uygur Türkçesinden itibaren kullanılmaktadır (Eraslan 2012: 590). İkincil uzunluklar bütün Türk lehçelerinde büzölmeler ve telafi uzunluklarından çıkmıştır: *müyüz* ‘boynuz’ >müz Koyb. ve bunlar tekrar kaybolma eğilimine sahiptirler: *turur>tür*, tur, dur‘-dir’ (Göltekin 2007: 6). Türkiye Türkçesi ağızlarında geçmemektedir.

tayğı

Kum. “kısa kıllı koyun postları hakkında” (Pekacar 2011: 300).

Kumuk Türkçesinde Kökeni hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır.

yabağı/yabağılı

Kum. ““uzun yünlü, bol yünlü, tüylü” (Pekacar, 2011; 355), **TT.** *yapağı* “ilkbaharda kırılan koyun tüyü, yapak”(TDK, 1992; 1593).

DLT’de *yung*, *yap* “yün ve yabaku” yün ve yapağı yoluntusu (Atalay 1991: 815). *Yap*- “örtmek, kapamak” Moğolca kökenli olduğu düşünülmektedir.

yün

Kum. “yün” (Pekacar 2011: 402), **TT.** *yün* “koyun kılı” (TS 2009: 2208).

Eski Uygur Türkçesinde *yüng* “yün” (Eraslan 2012:) olarak geçmektedir. DLT’de “kuş yeleş, yün yapası”(Atalay 1991: 825) olarak geçmektedir. Kökeni hakkında bilgi verilmemiştir.



2.2. YAŞAM ALANLARI

alğa

Kum. “Ahırda bölme: kuzular ve buzağılar için ayrılmış yer” (Pekacar 2011: 31).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmamaktadır.

aran

Kum. “hayvanların konulduğu kapalı yer, ahır” (Pekacar 2011: 38), **TT.** *aran* “tütün dizmeye, kurutmaya, işlemeye yarayan üstü kapalı yer, sergi, saman çekmek için ağaçtan yapılan kanat, sal, tabut ve at tavlasi, ahır”, “ova, kuytu, sıcak yer, kışlak” (DS 2009: 298).

Ramsted, Korece *param param bjek* “a wall” biçimiyle Moğolcadaki *aran* “habitation, habitants, people” (ç. Arad, The people the population) şeklini karşılaştırmış ve Türk lehçelerinde kullanılan *aran*’ın Moğolcadan geçtiğini belirtmiştir. Bu görüşe Poppe de katılmıştır. Konstantinova Türkçe *aran*’ı Moğolca, Mançu Tunguzca gibi dillerde kullanılan bir takım biçimlerle karşılaştıktan sonra bu biçimlerin ilk biçim *paran*’dan geldiğini ortaya atmıştır. (Eren 1999: 15). T. Gülensoy da Moğolca’dan geldiği görüşündedir (Gülensoy 2007: 72).

axur

Kum. “yemlik, hayvan yemliği, ahır yemliği” (Pekacar 2011: 49), **TT.** *ahır* “evcil büyükbaş hayvanların barındığı kapalı yer, hayvan damı” (TS 2009: 42).

Harezmi Türkçesinden itibaren a□ır/ā□ūr “yemlik, dam” (Ünlü 2012: 32-34) anlamında kullanılmaktadır. Far. Āxūr “a stall for horses” Arp. Āxūr (Eren 1999: 06). Kumuk Türkçesinde Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde uzun ünlüler kısaldır (Pekacar 2006: 65). Türkiye Türkçesindeki *ahır* örneğinde de uzun ünlünün kısaldığını görmekteyiz.

burşumuq

Kum. “geceleyin koyun, at vb. sürüsü yerleştirilen açık alan” (yeni mera yoluna giderken yol üzerinde) (Pekacar 2011: 83).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında geçmemektedir.

qotan

Kum. “esas itibariyle mera olan büyük toprak parçası 2. ağıl; hayvanları koymak için bina (arazide) (Pekacar 2011: 250).

Moğolca *kotan* “ağıl, yayla köyü” (Tuna :18) . *Kotan* Türkiye Türkçesi ağızlarında *kotan/kodalak/kotar/kotara/koşan/koşana/koşera/kotar/kotra/kuşera* 1. koyunları sağımak için kullanılan üstü kapalı koyun ağılı, 2. Hayvan kümesi, bölük (DS 2009: 2937) anlamlarında kullanılmaktadır.

otluq

Kum. “yemlik, hayvan yemliği” (Pekacar 2011: 250), **TT.** *otluk*: 1. Otu bol olan yer. 2. Kış için kurutulmuş ot yığını. 3. Ot konulan yer, ağızlarında ise otluk yemlik, hayvan yemliği (TS 1992: 1121).

Ot Eski Uygur Türkçesinden itibaren görülmektedir (Eraslan 2012: 593). Eski Türkçede “ot, yeşillik, ilaç, küçük bitkiler” (Eraslan 2012: 593) anlamında kullanılmaktadır. DLT’de *otluğ* “yemlik, ahır yemliği” ve *ot* “yabani ot” (Atalay 1991: 444) olarak geçmektedir. Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

örüş

Kum. “otlak, mera” (Pekacar 2011: 254), **TT.** *örü*: “otlak, başıboş gezen hayvan sürüsü (at, eşek vb.), avlanılacak yer, ağıl, Sürünün gece otlaması, davarların gece

otlatılması, gece geç zaman karın doyurma, başıboş at sürüsü, otlak, yaylım, mera” (TS 1992: 1143)

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Kırgız Türkçesinde *örüş* “avul yakınındaki otlak, mera”, *konuş algıça öriş al*: “konacak yer seçmeden önce otlığı seç” anlamları bulunmaktadır (Yudahin 1988: 994). <Örü “emeklemek, kütle halinde yukarıya doğru çıkmak” +ş getirilerek oluşturulmuştur.



2.3. MESLEK ADLARI

buzawçu

Kum. “danalara ve buzağılara bakan kimse” (Pekacar 2011: 85).

Buzaw’ın etimolojisini yukarda açıkladık. Türkiye Türkçesi ağızlarında benzer bir meslek adı bulunmamaktadır.

çoban

Kum. *çoban* (Pekacar 2011: 106), **TT.** *çoban* “koyun ve keçi sürülerini otlatan kimse” (TS 2009: 443).

Orta Türkçede *çupan* 1. köy muhtarı yardımcısı, 2. köy kâhyası, 3. köy bekçisi olarak geçmektedir. Farsça *çōbān*, *şōbān*, *şuvān* “at bakıcısı” anlamındadır (Eren 1999: 126). T. Gülensoy Sogd. veya Pehlevi *xšu-pān*, *tšu-pan* olabileceği üzerinde durmaktadır (Gülensoy 2007: 225).

qoyçu/ qoyçulug

Kum. *çoban*”, *qoyçu ulan* çoban genç, *qoyçu it* çoban köpeği (Pekacar 2011: 269), **TT.** “koyuncu besleyen veya alıp satan kimse” (TS 2009: 1905).

<*Qoy+çu* isimden isim yapan ek ile oluşmuştur. *Qoyçulug*1. Çobanlık mesleği veya meşguliyeti, 2. Koyun yetiştiriciliği anlamlarında kullanılmaktadır. <*Qoy+çu+lug* şeklinde oluşmuştur.

gözetçi/gözetçilik

Kum. “gece çobanı, gece çobanlığı” (Pekacar 2011: 144), **TT.** *gözet* “baharda geceleri hayvan otlatılan yer, gözetleme yeri” (DS 2009: 2180).

DLT’de *közet-/küzet-* “göz kulak olmak, beklemek, kollamak” (Atalay 1991: 371) anlamlarında kullanılmaktadır. Eski Türkçe *közet-* “gözetilmek” fiiline meslek adı

yapan +*çi* eki getirilerek *gözetçi* “gece çobanı”+*lık* eki getirilerek de “gece çobanlığı” anlamları oluşturulmuştur.

hawçu/hawçuluq

Kum. “avcı”, “avcılık” (Pekacar 2011: 154), **TT.** avı iş edinen kimse”, avcılık “avcının yaptığı iş” (TS 2009: 398).

DLT’de *āb+çi* “avlanmaya seven, avı kendine iş edinen kimse”. Kumuk Türkçesinde *hav+çu+luq* avcılık şeklinde oluşmuştur.

haywan/haywançı/haywançılıq

Kum. “hayvancı, hayvancılık” (Pekacar 2011: 156).

Arapça $\square yy/\square ywk$ kökünden gelen 1.yaşama, canlı olma, 2. her çeşit canlı varlık, canavar sözcüğünden gelmektedir. *Gözetçi* örneğinde olduğu gibi *haywan+çi* meslek yapan ek getirilerek “hayvancı”, isimden isim yapma+*lıq* eki getirilerek de “hayvancılık” olmuştur. Türkiye Türkçesinde *hayvan* “duygu ve hareket yeteneği olan iç güdülerıyla hareket eden canlı yaratık” (TS 2009: 869) anlamında kullanılmaktadır.

qazçı

Kum. “kaz bakan kimse” (Pekacar 2011: 259).

Kaz’ın etimolojisini yukarda açıkladık. <*qaz+çi* şeklinde oluşmuştur. Türkiye Türkçesinde ağızlarında benzer bir meslek adı bulunmamaktadır.

quşçuluq

Kum. “kuşçuluk, tavukçuluk, kümes hayvanları yetiştirilen çiftlik” (Pekacar 2011: 273).

Kuş Türkçenin yazılı en eski metinlerinden itibaren, kuş türleri için genel bir addir.<*Quş+çu+luq* şeklinde oluşmuştur.

sawunçu

Kum. “sağma işini yapan erkek veya kadın” (Pekacar 2011: 290).

Türkiye Türkçesi ağızlarında benzer bir meslek adı bulunmamaktadır. Kumuk Türkçesinde kelime içinde /g/ünsüzleri sızıcılaşarak /w/ olur (Ercilasun 2007: 955).

tawuqçu/tawuqçuluq

Kum.“tavukçu, tavuklara bakan kimse” (Pekacar 2011: 326). **TT.** tavuk besleyicisi, tavuk alıp satan kimse” (TS 2009: 1451).

Tavuk adının etimolojisini yukarda açıkladık. <tawuq+çu “tavuklara bakan kimse”+luq “tavukçuluk mesleği” şeklinde oluşmuştur.

tuwarçı

Kum. “çoban sığirtmaç”, hayvanqaratuwar “sığır, mal, büyükbaş” hayvan (Pekacar 2011: 315).

Eski Uygur Türkçesinde *tuwar* “mal, davar” (Eraslan 2012:) olarak geçmektedir. DLT’de *tavar/tawar/tabar* (Atalay 1991: 586) şekilleri geçmektedir.<tab- “sahip olak”+r (Gülensoy2007: 264). Türkiye Türkçesi ağızlarında *davarcı* şeklinde meslek adı geçmemektedir.

tüyeçi

Kum. “develere bakan kimse” (Pekacar 2011: 347). **TT.** *deveci* “deve bakan, alıp satan kimse” (TS 2009: 1516).

Tüye adının etimolojisini yukarda açıkladık. <*Tüye*+çi şeklinde oluşmuştur.

yılıqçı

Kum. “at üreticisi; yılıkı çobanı” (Pekacar 2011), **TT.** “yılıkı işe ile uğraşan kimse” (TS 2009: 2182).

<yılıqı+çı şeklinde oluşmuştur.



2.4. YANSIMA SÖZCÜKLER

Bir takım seslerin gürültülerin insanda yarattığı duyguların adlandırılmasında, bunların söz biçimine getirilmesinde, ana dili kılavuz olmuş dilin yapısına yaklaşarak ses yansımalarına has bir sistem içinde, tabiattan elde edilen bu gürültüler, kelimelere dönüştürülerek bu yolla canlı ve renkli anlatımlar sağlanmıştır (Özkan, 2006; 3). Doğadaki seslerin olduğu gibi yansıtılması mümkün değildir, ancak bu seslerin yaklaşık bir taklidi yapılmaktadır.

Kumuklarda tabiattaki zengin hareketliliğin veya onun üyeleri olan hayvanların, çıkardıkları sesler, gürültüler niteliklerine yakın bir tarzda adlandırılmıştır. Belirli bir sesin, gürültünün dildeki yaklaşık yansıması olan sözler, Türkçenin yapı karakterine uygun bir tarzda, daha çok tek heceli, en yalın biçimler ortaya çıkarmışlardır (Zülfikar, 1995; 6). Tabiattaki gürültülerin yaklaşık karşılıkları olan ses yansımaları kelimelerin birincil ve ikincil biçimleri çeşitli türetme ekleriyle fiil, ad, sıfat ve zarf görevlerindeki yapılar olarak ortaya çıkarmaktadırlar. Tabiattaki varlıkların çıkardıkları sesler, gürültüler bu sesleri ve gürültüleri çıkaran varlıkların adı olabiliyor.

Kumuk Türkçesinde yansımaya sözcüklerden türeyen bazı hayvan adları bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu kuş adlarıdır: *warq-warq* “bir çeşit guguk kuşu”, *çımçım* “serçe kuşu”, *cırgıt* “ekin kargası” vb. belli örnekleri vardır. Hayvan adı olmayan ancak Kumuk Türkçesi sözlüğünde bulunan yansımaların sayısı oldukça fazladır.

bağıllamaq: 1. ördek vak vak ötmek, vaklamak *babişler bağıllay:* ördekler vak vak ötüyor, ördekler vaklıyor; 2. kurbağa vırak vırak ötmek, vıraklamak: *baqalar bağıllay:* kurbağalar vıraklıyor. <*baqıl-la+maq* şeklinde oluşmuştur.

bağıllaw: Ördek sesi vak vak etme, kurbağa sesi vıraklama. <*baqıl+law* şeklinde oluşmuştur.

cağıllamaq: Kuşlar hk. cıvıldamak. <*cağıl-la+maq* şeklinde oluşmuştur.

cağıllaşmaq: Kuşlar hk. Cıvıldaşmak. <*cağıl-la-ş+maq* şeklinde oluşmuştur.

cıw-cıw: Cıvil cıvil; cik cik “kuşlar ve kümes hayvanları hakkında”.

cıwullamaq: Cıvıldamak, cıvıldaşmak. <*cıw-ul-la+maq* şeklinde oluşmuştur.

cip cip: Tavukları veya civcivleri çağırmaq için çıkarılan ses.

cuwullamaq: Cıvıdamak, cıvıldaşmaq. <cuw-ul-la+maq şeklinde oluşmuştur.

cuwullatmaq: Cuwullamaq'dan geçen fiil.<cuw-ul-lat+maq

cuwullaw: Cıvıdama, cıvıltı. <cuw-ul-la+w şeklinde oluşmuştur.

çarnaw /çarnamaq: Cıvıdamak; *quşlar çarnay* kuşlar cıvıdıyor, cıvıltı, cıvıdama.<çar (n) +aw, <çar (n)-a+maq şeklinde oluşmuştur.

çirtillamaq: Cırıldamak böcek ve kuş sesleri ile ilgili.<çirtıl-la+maq şeklinde oluşmuştur.

çirtillaw: Cırıldama, cırıltı; *çeñertkileni çirtillawu* çekirgelerin cırıldaması, cırıltısı. <çirtıl-la+w şeklinde oluşmuştur.

hantsıllamaq: İnlemek, cıyıklamak;acı acı, ince ince ulumak (köpek sesleri hakkında). <hansıl-la+maq şeklinde oluşmuştur.

haplamaq: Havlamak; *itler haplay* köpekler havlıyor. <hap-la+maq şeklinde oluşmuştur.

haplaw: Havlama; *itleni haplawu* köpeklerin havlaması.<hap-la+w şeklinde oluşmuştur.

haw-haw: Köpek sesinin taklidi.

hımıllaw: Hırlama, hırıldama köpek sesinin taklidi. <hımıl-la+w şeklinde oluşmuştur.

kişnemek: Kişnemek at sessinin taklidi.

mañırmaq: Melemek koyun keçi sesinin taklidi.<mañır (a) +maq şeklinde oluşmuştur.

maw: Kedi sesinin taklidi.

mawullamaq: Miyavlamak.<maw-ul-la+maq şeklinde oluşmuştur.

mawullaw: Miyavlama.<maw-ul-la+w şeklinde oluşmuştur.

mızıllamaq: Cıvıdamak, cıvıldaşmaq.<mız-ıl-la+maq şeklinde oluşmuştur.

müñüremeq: Böğürmek; melemek.<müñür (e) meq şeklinde oluşmuştur.

ökürmek: Uğuldamak, vızıldamak, böğürmek.

qaqıllamaq: Bağırmaq, ötmek “karga gibi kuşlar ve tavuk gibi kümes hayvanları için”; gıtgıdak etmek, gıdaklamak. <qaqıl-la+maq şeklinde oluşmuştur.

qaqıllaw: Bağırma, ötme (karga gibi kuşlar ve kümes hayvanları için). <qaqıl-la+w şeklinde oluşmuştur.

sarnamaq: Ötmek, cıvıldamak; *quş sarnay* kuş ötüyor, kuş cıvıldıyor. <sarna+maq şeklinde oluşmuştur.

wızılamaq: Vızıldamak, vız vız etmek; cırlamak, cır cır ötmek; *cibin wızıllay* sinek vızıldıyor. <wız-il-la+maq şeklinde oluşmuştur.

wızıllaw: Vızıltı, vızıldama; cırlama, cır cır ötmek. <wız-il-la+w şeklinde oluşmuştur.

2.5. HAYVANCILIKLA İLGİLİ DİĞER SÖZCÜKLER

aw

Kum. “örümcek ağı” (Pekacar 2011: 47), **TT.** İplik, sicim, tel vb. ince şeylerden kafes biçiminde yapılmış örgü: *Balık ağı. Tennis ağı.* 2. Örümcek vb. hayvanların salgılarıyla oluşturdukları örgü (TS 2009: 28).

Sevortyan’a göre a□/ağ 1. ağ (avcı tuzağı) balık, hayvanlar, kuşlar, 2. balık ağı, 3. çit, çit örme, 4. av, avlamak fiili ağ ile bir şey tutmak, yakalamaktan gelir. Türk lehçelerinde “ağlamak fiili bir şeyin etrafını sarmak, çit örmek, kuşatmak” (Sevortyan 1974: 117-118) anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde Ğ, g>w genellikle ilk hece sonunda olmak üzere kelime içinde /ğ, g/ ünsüzleri sızıcılaşarak /w/ olmuştur (Pekacar 2007: 955).

awuzluğ

Kum. gem; *awuzluğ salmak*: gem vurmak” (Pekacar 2011: 38), **TT.** *ağızlık* “hayvanın ısırmasına, zararlı bir şey yemesine engel olmak için ağzına takılan tel, deri vb. kafes” (TS 2009: 38).

DLT’de *ağız* geçmektedir (Atalay 1991: 10). T. Gülensoy’a göre *ağız* Yakutça *ayak* sözü ile kökteş olabilir, fakat bu sözün ilk şeklini Çuvaşçadaki *şivar’dan* ötürü *ağır* olarak tasarlamak zorundayız (Gülensoy 2007: 148). Bu sözcük <awuz+lug şeklinde oluşmuştur.

baqmaq

Kum. “hayvan bakmak, yetiştirmek” (Pekacar 2011: 50).

DLT’de *bak-* “bakışı bir şeyin üzerine çevirmek anlamında kullanılmaktadır (Atalay 1991: 63). Bakmak fiili Türkiye Türkçesinde yirmi farklı anlamda kullanılmaktadır. Hayvan “bakmak, yetiştirmek” anlamları da bulunmaktadır (TS 2009: 188).

biçmeq

Kum. “iğdiş etmek” (Pekacar 2011: 72).

Eski Uygur Türkçesinde *bıç*, *biç* “bir şeyleri kesmek” (Eraslan 2012: 558) anlamında kullanılmaktadır. Tekin *bi* “bıçak” Eski Çince “*pyi*, *dagger*, *spon*, *arrowhead*” bilgisini verir.

coğan

Kum. “kısır dişi hayvan” (Pekacar 2011: 100).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Tarihi ve Çağdaş Türk lehçelerinde bulunmamaktadır.

çarpımaq

Kum. “tüylerini kırmak, *tüklerin çarpımaq* “tüylerini kırmak” (Pekacar 2011: 99).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. *Çarpımaq* sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunmamaktadır. Bize göre *çarpımaq* yansıma sözcük olabilir.

içsalıw

Kum. “yavru düşürme (hayvanda), içini boşaltmak” (Pekacar 2011:161), **TT.** *salmak* “hayvan’ın yavrusunu düşürmesi” (DS 2009: 3531) anlamında kullanılmaktadır (Şavşat).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren *sal-* “salmak” (Eraslan 2012: 599) anlamında kullanılmaktadır.

geziw

Kum. “sürü, mal, yıldı” (Pekacar 2011: 337).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılammıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunmamaktadır.

qozlamaq

Kum. “yavru doğurmak (buzağılamak, at doğurmak, eniklemek vb. *sıyr qozlağan* inek buzağılamış; *qoyqozlağan* koyun kuzulamış)” (Pekacar 2011: 269), **TT.** yavrulamak (TS 1992: 905).

<*Kuzu-la-maq* şeklinde oluşmuştur.

qurbanlıq

Kum. “kurbanlık” (Pekacar 2011: 271), **TT.** “kurbanlık” (TS 2009: 1258).

Arapça *qrb* kökünden gelen *qurbān* “tanrıya sunulan adak” sözcüğünden alıntıdır. Arapça sözcük İbranice/Aramice/Süryanice aynı anlama gelen *qurbān* sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük İbranice ve Aramice/Süryanice 1. yakın olma, yaklaşma, 2. hediye verme, adak sunma kökünden türetilmiştir.

güyşemek

Kum. “geviş getirmek” (Pekacar 2011: 147).

DLT’de *gewşe-* “geviş getirmek” *geviş gâtumak* ise “sığır ve koyun gibi hayvanların dinlenme zamanı midelerinden ağzına aldıkları gıdaları çiğnemesi” (Atalay 1991:) olarak geçmektedir. Eski Türkçedeki *gewşemek* fiili Kumuk Türkçesinde *güyşemek* şeklinde geçtiği görülmektedir.

haydamaq

Kum. “hayvanları sürmek”; *haywanlanı awlaqğa haydamaq* “hayvanları otlağa sürmek”; *haydap gelmek* “sürüp getirmek” (Pekacar, 2011; 155), **TT.** 1. Çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek 2. Kovmak, defetmek gibi (TDK, 2009; 866).

M. Toker'e göre *hayda* 1. hayvanları harekete geçirmek için söylenen bir söz, 2. şaşkınlık belirten bir söz. *Haydamak* "hareket etmek" (Toker 10) anlamlarındadır. B. İpek <*hay+demek*>haydamak şeklinde göstermektedir (İpek 2016: 3).

qatış

Kum. "melez hayvan" (Pekacar 2011: 295).

<*Qat- ıř* fiilden isim yapım eki eklenerek yapılmıştır. *Qatış melez* anlamıyla Türkiye Türkçesi ağızlarında geçmemektedir.

qırqıw

Kum. "yün kırkma" (Pekacar 2011: 297), **TT.** 1. Bir şeyi uçlarından kesmek, 2. Saç, sakal veya tüyü kesmek, 3. Koyun, keçi vb. hayvanların tüylerini kesmek (TS 1992: 856).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren *qırq*(Eraslan 2012: 580) kullanılmaktadır. Moğolca *kirğa-* (*kiru (kir-u-)*) "küçük parçalar halinde kesmek" <*kir-* parçalamak, kırmak +*k* (Gülensoy 2007: 510).

mal

Kum. "koyun, koç" (Pekacar 2011: 192), **TT.** "bir kimsenin, bir tüzel kişinin mülkiyeti altında bulunan, taşınır veya taşınmaz varlıkların bütünü, mal, hayvan sürüsü" (TS 1992: 982)

Arapçadan alıntıdır.

tülenmek

Kum. "tüy atmak, tüy dökmek (hayvanlar, kuşlar hak.)" (Pekacar 2011: 318), **TT.** *tülemek* 1. Kuş, tavuk vb. hayvanların tüy değişirmesi, 2. Kumarda veya ticarete para yitirmek, 3. Bir şeyi sona erdirmek (DS 2009: 4009).

DLT’de *tülek/ğ* “dört ayaklı hayvanların tüyelerini atıp döktükleri sıra; koyun kırkımı” (Atalay 1991: 669) olarak geçmektedir. EDAL’de Moğolca olabileceği üzerinde durulmaktadır (EDAL 2003: 1379).

sawmaq

Kum. “hayvanları sağmak” (Pekacar 2011: 290), **TT.** *sağmak*¹. Memeyi parmaklar arasında sıkarak sütünü akıtmak, 2. Kovandaki balı peteklerden almak, 3. Yumak durumundaki bir şeyi çözüp açmak (TS 1992: 815).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

sawru

Kum. “sağrı” (Pekacar 2011: 290), **TT.** *sağrı* “memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm” (TS 1992: 1243).

Eski Türkçede *sağrı* sözü geçmemektedir. DLT’de sağrı “deri, her şeyin derisi” (Atalay 1991: 482) anlamında kullanılmaktadır. Eski Kıpçak Türkçesinde “düz ve yüksek yer parçası” (Gülensoy 2007: 716) anlamında kullanılmaktadır.

sawun

Kum. “sağım” (Pekacar 2011: 290), **TT.** *sağım*¹. süt veren hayvan, sağimlık hayvan (inek, manda); sağmal, sağımlı; *sawun sıyır* sağmal inek, 2. sağma, sağım (TS 1992: 1241).

Eski Türkçede geçmemektedir. Orta Türkçede <*sağ*+ (*i*)*m* fiilden ad yapan ek (Gülensoy 2007: 713). Kökeni bilgiye ulaşılamamıştır.

semirtiw

Kum. “besleme, semirtme; *doñuzlanı semirtiw* domuz besleme, domuz besiciliği” (Pekacar 2011: 290). **TT.** *semirtme* “besili, yağlı duruma getirmek” (TS 1992: 1279).

DLT’de *semri-*, *sermiş-*“semizleşmek semirtmek” (Atalay 1991: 504) anlamlarında kullanılmaktadır.

siriw

Kum. “sürü” (Pekacar 2011: 297), **TT.** Anadolu ağızlarında *sürü* “sağmal inek” olarak geçmektedir. Sürü Türkiye Türkçesinde 1. Evcil hayvanlar topluluğu, 2. Bir insanın bakımı altındaki hayvanların tümü, 3. Birlikte yaşayan hayvan topluluğu, (TS 2009: 1359).

Eski Türkçede *sürüg* “evcil hayvanlar topluluğu, büyük hayvanlar topluluğu” (Clauson 1972: 895) olarak geçmektedir. Moğolca *sürüg* “sürü, halk, çoban” (Gülensoy 2011: 21) Kumuk Türkçesinde Eski Türkçe bazı sözcüklerde yuvarlak ünlülerin darlaştığı görülür *siriw*örneğinde olduğu gibi (Pekacar 2007: 954).

tuwar

Kum. hayvanlar, *qaratuwar* “sığır, mal, büyükbaş hayvan” (Pekacar 2011: 315), **TT.** *davar* “inek, öküz, katır, eşeğe verilen ad, davar, koyun ve keçi sürüsü, binek hayvanı, dört ayaklı çiftlik hayvanı, mal (TS 1992: 341).

Eski Uygur Türkçesinde *tuwar* “mal, davar” (Eraslan 2012:) olarak geçmektedir. DLT’de *tavar/tawar/tabar* (Atalay 1991: 586) şekilleri geçmektedir. Eski Kıpçak Türkçesinde *davar/tafar/tavar/tuvar* “davar, koyun, keçi cinsinden hayvan” (Alagöz 2011: 163) anlamlarında kullanılmaktadır. <Tab- ‘sahip olmak’+r (Gülensoy 2007: 264). Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

ürkewüç/ürkmek/ürkütmek

Kum. “*ürkewüç*: ürkek; *ürkewüç* hayvan ürkek hayvan, *ürkmek*: ürkmek” (Pekacar 2011: 325), **TT.** *ürkmek* 1. bir şeyden korkup birden sıçramak, tevahhuş etmek, 2. şaşkınlık ve korku duymak (TS 1992: 1536).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren *ürk-* “korkmak, ürkmek” geçmektedir (Eraslan 2012: 618).

yapsar

Kum. “karışık, melez hayvan” (Pekacar 2011: 383).

Kökeni hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında geçmemektedir.



DİZİN

- alpelek:** akrep(56)
- agırap:** akrep (56)
- arслан:** arslan (42)
- arslangaplan:** aslan, arslan (42-43)
- at:** at (19)
- atyalman:** sincap (43)
- atyoq:** guguk kuşu (28)
- aw:** örümcek ağı (77)
- awlamaq:** havlamak (74)
- ayğır:** aygır (19)
- ayuw:** ayı (43)
- babiş:** ördek (28)
- balcibin:** bal arısı (56)
- balıq:** balık (25)
- baqa:** kurbağa (43-44)
- baqıllamaq:** ördek vak vak ötmek, vaklamak (74)
- baqıllaw:** ördek sesi vak vak etme, kurbağa sesi vıraklama (74)
- batyal:** kısrak (19-20)
- bedew:** esk. Yağsız ama eti sıkı (at hak.) (20)
- bitbıldıq:** bildircin (28)
- bit:** bit (57)
- biydayaq:** folk. Zümrüdüanka (28)
- bödene:** bildircin (29)
- börü:** kurt (44)
- buğa:** boğa (10)
- buraq:** kanatlı at; Burak (Hz. Peygamber'in miraca çıkarken bindiğine inanılan at) (20)
- buwaz:** gebe evcil hayvan (10-11)
- buwazlıq:** damızlık dişi hayvan (10-11)
- buzaw:** dana, buzağı (11)
- buzawçu:** danalara ve buzağılara bakan kimse (70)
- bülbül:** bülbül (29)

- bürçe:** pire (57)
- çağllamaq:** kuşlar hk. cıvıdamak (74)
- çağllaşmaq:** kuşlar hk.cıvıldaşmak (74)
- cayran:** ceylan, ceyran(44)
- cıw-cıw:** cıvıl cıvıl; cik cik “kuşlar ve kümes hayvanları hakkında” (74)
- cıvullamaq:** cıvıdamak, cıvıldaşmak (74)
- cip cip:** tavukaları veya civcivleri çağırmaq için çıkarılan ses (74)
- cuvullamaq:** cıvıdamak, cıvıldaşmak (75)
- cuvullatmaq:** cuvullamaq’dan geçen fiil (75)
- cuvullaw:** cıvıdama, cıvıltı (75)
- çarnaw /çarnamaq:** cıvıdamak; *quşlar çarnay* kuşlar cıvıldıyor, cıvıltı, cıvıdama (75)
- çımçiq:** serçe (29)
- çırtıllamaq:** cırıldamak böcek ve kuş sesleri ile ilgili.(75)
- çırtıllaw:** cırıldama, cırılı (75)
- cımıra:** yengeç (25)
- cırgıt:** ekin kargası (29)
- cibin:** sinek (57)
- culaa:** tesbih böceği (57-58)
- cücek:** civciv (30)
- çabaq:** balık (25)
- çağan:** çakal (45)
- çarx:**hayvan gövdesi (63)
- çebiç:** (eski) bir yaşında keçi (11-12)
- çeñertki:** çekirge (58)
- çıbara:** yılan (54)
- çıl:** balıkçıl kuşu (30)
- çillexurt:** ipek böceği (58)
- çirkew:** (bozuk mamulde görünen) kurtçuklar, larva (58-59)
- çirkew cibin:** böcek
- çoban:** çoban (70)
- çoçqa:** domuz (47)
- damka:** küçük ev köpeği, avlu köpeği (12)

- dawa:** boynuzsuz (12)
- delfin:** yunus balığı (25-26)
- doñuz:** domuz (46)
- ečki:** keçi (12)
- eger:** tazi “av köpeği” (12)
- erkeç:** bir yaşında teke (13)
- eşek:** eşek (20-21)
- eşek xurt:** tesbih böceği
- gamiş:** karasığır, su sığırı, manda (13)
- gegewül:** at sineği, iviz; sığır sineği, büve (59)
- gesertki:** kertenkele (54)
- geziw:** sürü, mal, yılki (78)
- gidiw:** oğlak, keçi yavrusu (13)
- giyik:** geyik (46)
- göbelek:** kelebek (59)
- göbenit:** avlu köpeği (13-14)
- gögürçin:** güvercin (31)
- gözetçi:** gece çobanı (70-71)
- gözetçilik:** gece çobanlığı (70-71)
- gükük:** hüthüt, çavuş kuşu (31)
- gürgür:** hindi (31)
- güye:** güve (59)
- güyşemek:** geviş getirmek (79)
- hama:** eşek (21)
- hanqut:** pupla (31)
- hantsillamaq:** inlemek, cıyıklamak; acı acı, ince ince ulumak (köpek sesleri hakkında) (75)
- haplamaq:** havlamak (75)
- haplaw:** havlama (75)
- haw-haw:** köpek sesinin taklidi (75)
- hawçu:** avcı (71)
- hawçuluq:** avcılık (71)

- haywan:** hayvan (71)
- haywançı:** hayvan yetiştiricisi (71)
- haywançılıq:** hayvancılık (71)
- hımıllaw:** hırlama, hırıldamaköpek sesinin taklidi (75)
- içsalıw:** yavru düşürme (hayvanda) (78)
- inek:** inek (14)
- irğay:** mersin balığı (26)
- irk:** koç (iğdiş edilmiş) (14)
- it:** it (14-15)
- itçabaq:** iribaş, kuyruksuz kurbağanın yumurtadan yeni çıkmış kurtçuğu (60)
- jiraf:** zürafa (47)
- keci:** ipek kozası (60)
- kikimav:** baykuş, kukumav (32)
- kirpi:** kirpi (47)
- kişnemek:** kişnemek at sessinin taklidi (75)
- labay:** sıçan, fare (47)
- laqlaq:** leylek (32)
- loban:** sıçan, fare (47)
- mal:** koyun, koç (80)
- mañıramaq:** melemek koyun keçi sesinin taklidi (75)
- maral:** ala geyik, kızıl geyik, Sibiryaya geyiği (48)
- maw:** kedi sesinin taklidi (75)
- mawullamaq:** miyavlamak (75)
- mawullaw:** miyavlama (75)
- mayçabaq:** ringa balığı (26)
- maymun:** maymun (49)
- megecin:** yaban domuzu (49)
- mızılamaq:** cıvıldamak, cıvıldaşmak (75)
- mişik:** kedi (15-16)
- miya:** örümcek (61)
- miyama:** örümcek (61)
- müñüremek:** böğürmek; melemek (75)

- müyüzburun:** gergedan (50)
- noğaybişev:** kız kuşu, tavusçuk kuşu (32)
- oburyabalaq:** uzun kulaklı puhu kuşu (32)
- otluq:** yemlik, hayvan yemliği (68)
- ögeyik:** yabani güvercin, kumru (33)
- ögüz:** öküz (21-22)
- ökürmek:** uğuldamak, vızıldamak, böğürmek (75)
- ördek:** ördek (33)
- örüş:** mera, otlak (68-69)
- palpan:** kuş yavrusu(aladoğan türü)
- pil:** fil (50)
- popugay:** papağan (33)
- poqluq qoñuzaq:** bok böceği (61)
- qaban:** domuz (50)
- qaçır:** katır (22)
- qançıq:** kancık köpek, dişi köpek,
- qannala:** tahta kurusu (60-61)
- qaplan:** kaplan (50-51)
- qaqma:** keklik (33-34)
- qaqıllamaq:** bağırmaq, ötmek(75)
- qaqıllaw:** bağırma, ötme (karga gibi kuşlar ve kümes hayvanları için) (75)
- qara qarğa:** kara kuzgun
- qara at:** kara at
- qara tuwar:** büyük baş hayvan
- qara yılan:** engerek yılanı
- qara baş çımçıq:** şakrak kuşu
- qara çeñertki:** ocak çekirgesi
- qaracibin:** karasinek (61)
- qarapay:** serçe, serçe kuşu (34)
- qaraquş:** kartal, karakuş (34)
- qaratawuq:** karatavuk (34)
- qarçığa:** aladoğan, şahin (35)

- qarğa:** karga (35)
- qarlığaç:** kırlangıç (35-36)
- qatalan:** at sineği, iviz (61)
- qatış:** melez (80)
- qaz:** kaz (36)
- qazcı:** kaz bakan kimse (71)
- qırğawul:** çil; dağ tavuğu (36)
- qırğıç:** kazağı, kaşağı (36)
- qırğıy:** aladoğan (36)
- qırqayaq:** kırkayak (54)
- qırqıw:** yün kırkma (80)
- qoçqar:** koç (15)
- qoduq:** sipa, kulun (22)
- qoñuzaq:** böcek (61)
- qotan:** kotan (esas itibariyle mera olan büyük toprak parçası) ağıl; hayvanları koymak için bina (arazide) (68)
- qoy:** koyun (15)
- qoyan:** tavşan (51)
- qoyçu:** çoban (70)
- qoyçuluq:** çobanlık mesleği (70)
- qozlamaq:** yavru doğurmak (buzağılamak, at doğurmak, eniklemek vb.) (79)
- qozu:** kuzu (16)
- qubagiyik:** geyik (51)
- qunan:** iki yıllık tay, iki yaşında tay (22-23)
- qurbanlıq:** din. Kurbanlık (79)
- quş:** kuş (28)
- quşçuluq:** kuşçuluk (71)
- quw:** kuğu (37)
- quzğun:** kuzgun (37)
- saricımçiq:** kanarya (38)
- saripay:** saka (kuşu) (38)
- sariyek:** engerek (yılanı) (54)

- sarnamaq:** ötmek, cıvildamak (75)
- sasıqgözen:** kokarca (51-52)
- sawmaq:** sağmak (81)
- sawru:** sağrı (81)
- sawun:** süt veren hayvan, sağimlik hayvan (inek, manda) (81)
- sawunçu:** inek sağıcı (kadın veya erkek) (72)
- sawusğan:** saksagan (38)
- semirtiw:** besleme, semirtme (82)
- sıyır:** inek (16)
- sıyirtgıç:** siğircik kuşu (38)
- silewsün:** vaşak (51)
- siriw:** sürü (83)
- suwsar:** ağaç sansarı (51)
- sütbaqa:** kara kurbağası (51)
- süyrücin:** sivrisinek (62)
- süyrük:** mersin balığı (26)
- taqalıbaqa:** kaplumbağa, tosbağa (52)
- tarakan:** hamam böceği (62)
- taras:** av köpeği (16)
- tawşan:** tavşan (52)
- tawuq:** tavuk (38-39)
- tawuqçu:** tavukçu (72)
- tawuqçuluq:** tavukçuluk (72)
- tawus:** tavus (39)
- tay:** tay (iki yaşına kadar) (23)
- taylı baytal:** taylı kısarak
- tayqı:** kısa kıllı (83)
- teke:** teke, erkek (17)
- tonqtonq:** (kuş) ağaçkakan (39)
- toqlu:** altı aylık koyun, toklu (17)
- totuquş:** tavus (kuşu) (39)
- toturquş:** tavus kuşu (39)

- töl:** döl yavru (koyunlarda) (17-18)
- turna:** turna (40)
- tuwarçı:** çoban sığırtmaç (72)
- tülenmek:** tüy atmak, tüy dökmek (hayvanlar, kuşlar hak.) (80)
- tülkü:** tilki (52-53)
- tüye:** deve (23)
- tüyeçi:** deve bakan kimse (72)
- tüylen:** fok, ayı balığı (27)
- ulaq:** oğlak, keçi yavrusu (18)
- ürkewüç:** ürkek (83)
- üyür:** sürü
- varkanat:** yarasa (40)
- vatakara:** karayılan, zehirsiz yılan (55)
- vataraka:** karayılan, zehirsiz yılan (55)
- warq-warq:** bir çeşit guguk kuşu (41)
- wızılmaq:** vızıldamak, vız vız etmek (75)
- wızılaw:** vızıltı, vızıldama; cırlama, cır cır ötme (75)
- xomursğa:** karınca (62)
- xonacin:** düve, buzağı (18)
- xoraz:** horoz (41)
- xortma:** balina, köpek balığı (27)
- xunduz:** kunduz (53)
- xurt:** böcek (62)
- yabalaq:** puhu kuşu (41)
- yapsar:** karışık hayvan, melez (83)
- yayın:** yayın (balığı) (27)
- yılan:** yılan (56)
- yılanbalıq:** yılan balığı
- yılqı:** yıldı (24)
- yılqıçı:** at üreticisi, yıldı çobanı (73)
- yün:** yün (65-66)

SONUÇ

Çalışmamızda Kumuk Türklerinin hayvancılıkla ilgili söz varlığı Çetin Pekacar'ın *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* (2011) esas alınarak tespit edilmiştir. “Kumuk Türkçesinin Hayvancılığıyla İlgili Söz Varlığı” adlı yüksek lisans tez çalışmasında ulaştığımız sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tespit edilen kelimelerin yirmi altısı evcil hayvanlar, on dördü yük ve binek hayvanları, on biri balık, kırk sekizi kuş, otuz üçü yaban hayvanları, altısı sürüngenler, yirmi beşi haşerat, on biri organ adları, yedisi yaşam alanı ilgili adlar, on beşi meslek adları, otuz biri yansıma, yirmi yedisi hayvancılıkla ilgili diğer adlardan oluşturmaktadır.

İnceldiğimiz *iki yüz altmış* hayvan ve hayvancılıkla ilgili sözcüğün *iki yüz on dokuzu* Türk Dilinin bütün dönemlerinde ya da sahalarında görülmektedir. İncelenen sözcüklerin *otuz dördü* tarihi Türk lehçelerinde bulunmamaktadır. Bunlar; *alpelek, atyoq, bedew, cimura, çarx, çibara, çıl, çillexurt, çirkew, damka, dawa, eger, geziw, gidiw, göbenit, güçük, hama, labay, loban, mayçabaq, nogaybişev, garapay, qatalan, qırğawul, saripay, tayqı, tula, tüylen, vatakara, vataraka, xortma, yapsar*.

Kumuk Türkçesinde Moğolcadan alıntı olduğu düşünülen toplam on altı kelime tespit edilmiştir; *xonacin, baytal, qunan, bödene, totuquş, toturquş, cayran, maral, qaban, sasıqgözen, silewsün, aran, qotan, qırğawul, semirtiw*. Arapçadan alıntı olduğu düşünülen on iki kelime tespit edilmiştir; *buraq, laqlaq, papağan, tavus, jiraf, maymun, fil, akrep, axur, hayvan, qurbanlık, mal*. Farsçadan altı kelime geçmiştir; *bülbül, cücek, horoz, çağan, culaa, çoban*. *Delfin* ve *babiş* sözcüklerinin Yunancadan geçtiği düşünülmektedir. Tahtakurusu anlamına gelen *gannala* kelimesi Rumcadan geçmiştir. *tarakan, tüylen, damka* sözcüklerinin Rusçadan geçmiştir.

Kökenleri aynı olan *qoçqar, irk, sıyır, qozu, xonacin, qoduq, tay, ırgay, cırgıt, töl, siriw, aran, qotan, axur, haydamaq, biçmeq, maral, toqlu* gibi kelimeler Türkiye Türkçesinde ve Kumuk Türkçesinde farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

Evcil hayvanları adlandırmada yaşa, cinsiyete vb. özelliklere önem verildiği görülmüştür. *Ulaq* “altı aylığa kadar olan keçi yavrusu, *çepiş* “bir yaşında keçi yavrusu”, *teke* “erkek keçi”. Kumuk Türkçesinde ev hayvanları ile ilgili adların büyük

bölümü tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde takip edilebilmektedir. Ev hayvanlarının çokluğu bize Kumukların yaşamında hayvanların önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir.

Evcil hayvanları ile ilgili kelimeler yapı bakımından isimden isim, isimden fiil, fiilden fiil şeklinde oluşturulmuştur. <tuwar+çı, <haywan+çı+lıq. <buğa-la(n)dır-maq, <Ot-la-maq, <baq-maq.

Kuşları adlandırmada belli hareket noktaları olduğu görülmüştür. *Kara* kuşları adlarında en çok kullanılan renktir: *qara qarğa* “kara kuzgun”, *qarapay* “serçe, serçe kuşu”, *qaratawuq* “karatavuk” kara kuşun rengi ile ilgili olduğu gibi büyüklüğü ile ilgili olarak da verilmiştir *qaraquş* “kartal, karakuş”. Kumuk Türkçesinde yansımalarla kurulan kuş adları da oldukça fazladır: *warq-warq* “bir çeşit guguk kuşu”, *tonqtonq* “ağaçkakan”. Kuşları adlandırmada beslenme şeklinin de önemli olduğu görülmüştür: *çabaqçı* “balıkçıl kuşu”, *siyirtgiç* “sığırcık kuşu” vb. Kuşları adlandırmada yaşam alanları ve belirgin vücut yapıları da önemli olmuştur: *yabalaq* “puhu kuşu”, *varkanat* “yarasa”, *qırğawul* “çil; dağ tavuğu”.

Kuş adları yapı bakımından isimden isim ve fiilden isim şeklinde oluşmuştur. <qara+quş “kartal, karakuş”, <qara+tawuq “karatavuk”, □bitilda- (i)k “bildircin”.

Yaban hayvanları içerisinde çoğunluğu yırtıcı hayvanlar oluşturmaktadır: *arşlan*, *börü* “kurt” vb. Belirgin vücut yapısı dikkate alınarak adlandırma yaban hayvanlarında da görülmüştür: *müyüzburun* “gergedan”. Yaban hayvanlarının bir kısmını kürkü değerli hayvanlar oluşturmaktadır: *suwsar* “ağaç sansarı” vb. tarihi Türk lehçelerinde rastlamadığımız bazı yaban hayvanlarının varlığı görülmüştür: *labay* “sıçan, fare” vb. Yabani hayvanlar içerisinde av hayvanlarının sayısında oldukça fazladır: *cayran* “ceylan”, *giyik* “geyik”.

Yaban hayvanları yapı bakımından isimden isim, fiilden isim şeklinde oluşmuştur: <ked “pek, sağlam” +ik “yabani hayvan”, <kap“tutmak, yakalamak”-lan“kaplan”. Birleşik isimlerle yapılan hayvan adlarının sayısı da oldukça fazladır: *arşlangaplan* “arşlan”, *sütbaqa* “kurbağa”, *taqalıbaqa* “kaplumbağa, toşbağa”.

Haşeratlarla ilgili adlarda birleşik adların çokluğu dikkat çekicidir: *balcibin* “bal arısı”, *çillexurt* “ipek böceği”. Beslenme şekli böcekleri adlandırmada da hareket noktalarından biri olmuştur: *poqluq qoñuzaq* “bok böceği”.

Yaşam tarzının etkisiyle binek hayvanlarını Türkler oldukça fazla kullanmışlardır. Bu durum Kumuk Türk halkı içinde geçerlidir. Diğer hayvanlarla kıyaslandığında yük ve binek hayvanlarının sayısı Kumuklarda oldukça fazladır.

Sürüngenler Kumuk Türkçesinde az sayıdadır. Tespit ettiğimiz altı sürüngenin dördü yılanlardır.

Türkiye Türkçesinde standart dilde kullanılmayan birçok sözcüğün Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanıldığı görülmüştür: *eger* “tazı, av köpeği” Tokat ağızında tazı anlamıyla kullanılmaktadır, *loban* “sıçan, fare” Türkiye Türkçesi ağızlarında da “köstebek” anlamında kullanılmaktadır.

Hayvan adlarını kelime yapılarına göre değerlendirdiğimizde basit ve birleşik adlarla karşılaşmaktayız. Yabancı dillerden alınan hayvan adları Kumuk dilinin söylenişine uygun hale getirilmiştir. Hayvan yavrularının adlandırılması, hatta hayvanlara yaşlarına göre ayrı adlar verilmesi kavram zenginliğinin, güçlügözlem becerisinin ürünüdür. Hayvan adları zaman zaman hayvanın fiziki özelliği, rengi, yaşam şekli dikkate alınarak verilmiştir.

Türkçenin tarihi söz varlığı ile çağdaş söz varlığının karşılaştırılması kültürel bağın izlenmesi bakımından önem taşımaktadır. Kumuk Türkçesi hayvan adlarının kökenini öğrenmek bize Kumuk Türkçesi, Kumukların yaşam tarzı, yazı dilinin hangi ağızlar, lehçeler üzerine kurulduğuna ilişkin bilgiler verebilir.

Türkiye Türkçesi ve Kumuk Türkçesi Arasındaki Ses Denklikleri

Ünlülerle İlgili Ses Denklikleri

ı>i	<i>çinar</i> “çınar”, <i>tari</i> “darı”
ı>u	<i>ayuw</i> “ay”, <i>bawursak</i> “bağırsak”
a>u	<i>suwsar</i> “sansar”, <i>tuwar</i> “davar”

i>ü	<i>tülkü</i> “tilki”, <i>süyrücibin</i> “sivrisinek”
e>ü	<i>tüye</i> “deve”, <i>üy</i> “ev”
ü>i	<i>siriw</i> “sürü”, <i>itiw</i> “ütü”
e>i	<i>biy</i> “bey”
o>u	<i>buğa</i> “boğa”, <i>buzaw</i> “dana, buzağı”
ö>ü	<i>gögürçün</i> “güvercin”, <i>ögeyik</i> “üveyik”

Ünsüzlerle İlgili Ses Denklikleri

k>g(Söz başı)	<i>gesertki</i> “kertenkele”, <i>güçük</i> “küçük”
p>b (söz başı, söz ortası)	<i>poqluq qoñuzaq</i> “bok böceği”, <i>gebek</i> “kepek”
t>d (söz başı)	<i>teri</i> “deri”, <i>töl</i> “döl, yavru”
ğ,g>w (genellikle ilk hece sonunda)	<i>quw</i> “kuğu”, <i>aw</i> “örümcek ağı”
q>x (söz başı)	<i>xunduz</i> “kunduz”, <i>xurt</i> “böcek, kurt”
q>ğ (söz içi, ilk hece sonunda)	<i>ağım</i> “akış, akım”, <i>bağır</i> “bakır”
ñ>ğ (söz içi)	<i>mağa</i> “bana”, <i>sağa</i> “sana”
b>w (ilk hecede)	<i>aw</i> “av”, <i>suw</i> “su”
d>y (söz içi ve sonunda)	<i>adak</i> “ayak”, <i>todmak</i> “doymak”
b->m- (söz başı)	<i>minik</i> “binek”, <i>munça</i> “bunca”
ğ,g>y (ilk hece sonunda)	<i>ayğır</i> “aygır”
y>c (söz başında)	<i>cuw-</i> “yıkamak”, <i>cirgen</i> “iğrenmek”
ñ>y	<i>müyüz</i> “boynuz”, <i>qoy</i> “koyun”

Sürekli Ünsüzler Arasında Değişmeler

nd>nn benzeşmesi	<i>ekinni</i> “ikindi”, <i>qunnaq</i> “kundak”
mg>mm	<i>emmek</i> “tasa, kaygı”, <i>gömmek</i> “masmavi”
s-ç>ç-ç	<i>sıçqan</i> “sıçan, fare”, <i>çeçmek</i> “çözmek”
/ğ/, /g/ düşmesi	<i>ulaq</i> “oğlak”, <i>qulaq</i> “kulak”
/h-/ türemesi	<i>haw</i> “av”, <i>hanqut</i> “ankut”

Arapça-Farsça Alıntı Kelimelerdeki Ses Değişimleri

Ünsüzlerle İlgili Ses Olayları

p>b	<i>pil</i> “fil”, <i>sabı</i> “sapı”
q>ğ ve k>g	<i>ayaq+ım</i> “ayağım”, <i>bilezigim</i> “bileziğim”
tg>tk, tğ>tq ve td>tt	benzeşmeleri görülmektedir

KAYNAKÇA

- AKALIN, H. Şükrü Vd. **“Türkçe Sözlük”**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- ALAGÖZ, Ebru, **“Eski Kıpçak Türkçesinde Hayvan Adları ve Kavram Alanı”**, Osman Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2011.
- DURAK, Numan, **“Kumuk Türkleri”**, Prof. Dr. Harun Güngör Armağanı, KesitYayınları İstanbul, 2010.
- BAŞAR, Sema, **“Kumuk Türkçesinde Fiil”**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2010.
- BESLİ, Ertan, **“Eski ve Orta Türkçe Hayvan İsimlerinin Etimolojisi”**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2010.
- BİRAY Nergis, **“Hayvancılık Terimleri ile İlgili Bir Makale ve Bazı KüçükbaşHayvancılık Terimlerimiz”**, Milli Folklor, 2000.
- BOZKAPLAN, Şerif Ali, **“Kutadgu Bilig’deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”**, Turkish Studies, 2(4),2007.
- BOZKURT, Fuat, **“Türklerin Dili Azeri, Horasan, Türkmen, Gagavuz, Karay, Çuvaş, Tatar, Karaçay, Kumuk, Balkar, Kazak, Karakalpak, Kırgız, Özbek, Tuva, Altay, Yakut, Halaç, Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Osmanlı”**, Cem Yayınları, İstanbul 1992.
- CAFEROĞLU, Ahmet, **“Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü”**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- CLAUSON, Gerard, **“An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish”**, Oxford: Clarendon Press. 1972.
- ÇOBANZADE, Bekir, **“Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri”**, Bakü 1926.
- DEVELİOĞLU, Ferit **“Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat”** (22. baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2005.
- DİLÇİN, C. **“Yeni Tarama Sözlüğü”**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

- DOERFER, G. “**Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen**”, CAJ, C.I.
- EFE, Kürşat, “**Tarihi Türk Lehçelerinde Hayvan İsimleri**”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2004.
- ERASLAN, Kemal, “**Eski Uygur Türkçesi Grameri**”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2012.
- ERCİLASUN, A. B. AKKOYUNLU Z.“**Dîvânü Lugati't-Türk**”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- ERCİLASUN, Ahmet, B, vd. “**Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1992.
- ERCİLASUN, B. Ahmet “**Çağdaş Türk Lehçeleri Grameri**” Akçağ Yayınları, Ankara,2007.
- EREN, Hasan, “**Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- EREN, Hasan, “**Türkçede Moğolca Kalıntılar**”, Claus Schöning, Mongolische Im Westogusischen Wiesbaden Turkologica, 2000.
- EYYUBOĞLU, Z. İsmet, “ **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**”, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1988.
- ERGİN, Muharrem, “**Orhun Abideleri**”, Boğaziçi Yayınları, 45. Baskı, İstanbul, 2011.
- FERDİNANT D. Lessing, “**Moğolca-Türkçe Sözlük**”, (Çeviren: Günay Karaağaç) 2 Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- GABAİN, A. Von “**Eski Türkçenin Grameri**” (5.baskı) (çev. M. Akalın). Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- GODWARD, Alan, **A Dictionary of Turkish Etymology**, Derby, İngiltere, 1999.
- GÜLENSOY, Tuncer, “**Moğolca ve Türkçede Yaşayan Benzer Sözcükler Üzerine**”,Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and HistoryofTurkish or Turkic Volume 6/1 Winter,2011.

- GÜLENSOY, Tuncer, **“Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü”**, II. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- İPEK, Birol, **“Türkiye Türkçesinde Enkliz (Eğilti)”**, Ankara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 57. S. Erzurum, 2016
- KABATAŞ, Orhan, **“Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü”**, Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği Yayımı, Lefkoşa 2007.
- KARAHAN, Akartürk, **“Codex Cumanicus’ta Hayvan Adları”**, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1 Winter 2013.
- KARAKURT, Deniz, **“Türk Söylence Sözlüğü”**, e- Kitap, 2011.
- KAŞGARLI, M. **“Divanü Lûgat-it-Türk”**, (Besim Atalay) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- KOLLEKTİF, **“Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü”**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- KOLLEKTİF, **“Derleme Sözlüğü”**, 6 Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- KONONOV, Adrey, N. **“Kıpçak, Kuman, Kumuk Kavim Adlarının Etimolojisi Üzerine”**
- MUDRAK, A. O, vd. **“An Etymological Dictionary Of Altaic Languages”**, 2003.
- NEMETH, Gyula, **“Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü”**, Çev. Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- NİŞANYAN, Sevan, **“Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü”**, Everest Yayınları, İstanbul, 2009.
- ORKUN, Hüseyin N. **“Eski Türk Yazıtları”**, TDK Yayınları, Ankara, 1996.
- OROZOBAYEV, Mayrambek, **“Kırgızcadaki İslam Öncesi Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı”**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- ÖLMEZ, Mehmet, **“Moğolların Gizli Tarihi ve Söz Varlığı Üzerine”**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2013.

- ÖZKAN, Abdurrahman, “**Ses Yansımaları Kelimelerin Yer Adı Olarak Kullanılması**”, İnsan Bilimleri Araştırmaları, Yıl 8, Sayı 16, 2006.
- PEKACAR, Çetin, “**Kumuk Türkçesi Sözlüğü**”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- PEKACAR, Çetin, “**Kumuk Türkçesi’nde Fiil**”, TDAY- Belleten 1996, TDK Yay. Ankara 1999.
- PEKACAR, Çetin, “**Kumuk Türkçesine Arapça Farsçadan Geçen Kelimelerde Ses Olayları**”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Ankara, 2006.
- RAJKİ, Andras, “**Moğol Dilinin Etimolojik Sözlüğü**”, 2006.
- ROSS, E. Denisson “**Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü**”(Çev. Emine Gürsoy- Naskali) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- SEVORTYAN, A.V. “**‘Etimolojiçeskiy Slovar’ Tyurkskih Yazkov**”Obşetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovına Bukvı Moskva, Akademiya, Nauk. Levitskaya, L.S. 1989.
- SEYDAKMATOV, K. “**Kırgız Dilinin Kısa Etimolojik Sözlüğü**”, İlim Yayınevi, Bişkek, 1988.
- TAVKUL, Ufuk, “**Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- TAVKUL, Ufuk, “**Kumukça ve Karaçayca Arasındaki Başlıca Benzerlikler**”, TDAY-Belleten 1991.
- TEKİN, Talat, “**Orhun Türkçesi Grameri**”, Sanat Kitabevi, Ankara, 2000.
- TİETZE, Andreas, “**Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı**” Österreichische Akademie Der Wissenschaften Wien, Budapest, 2009.
- TOKER, Mustafa, “**Haydi, Hadi, Hayda Kelimleri Üzerine**”, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.55
- TOPARLI, Recep Vd. “**Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,2003.
- TUNA, Osman, N. “**Osmanlıcada Moğolca Kelimler**”

- Türk Dil Kurumu, “**Güncel Türkçe Sözlük**”, 10. bs. Türk Dil Kurumu Yayınları
Ankara, 2009.
- ÜNLÜ, Suat, “**Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü**”, Eğitim Yayınları, Konya, 2012.
- ÜNLÜ, Suat, “**Karahanlı Türkçesi Sözlüğü**”, Eğitim Yayınları, Konya, 2012.
- Veteriner Hekimliği Terimleri Çalışma Grubu, “**Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü**” Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- YAVUZARSLAN, Paşa, “**Türk Dilinin Tarihi Söz Varlığından Örnekler (eyeremek, è□ermek)**”, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 7, 159-176, 2010.
- YUDAHİN, K. K. “**Kirgizsko-Russkiy Slovar**”Şam Basması, Bişkek, 1999.
- ZÜLFİKAR, Hamza, “**Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler**”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- ÜST, Doğukan, “**Kazak Türkçesinde “Sığır, Koyun ve Keçi” İle İlgili Söz Varlığı ve Metinler**”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Fatma HOŞCA

Doğum Yeri ve Tarihi: Saimbeyli/Adana, 05. 04. 1991

Eğitim Durumu

Lise Öğrenimi: 2005- 2009 Balıkesir Manyas Anadolu Lisesi

Lisans Öğrenimi: 2010-2014 Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Yüksek Lisans: 2014-2017 Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

İletişim:

E posta Adresi: fhosca@hotmail.com

Tarih: 05.05. 2017